

Málfregnir

vefrit » íslenskan.is

1. tölublað • 21. árgangur • nóvember 2023

Efni

2 *Frá Íslenskri málnefnd*

Málþing 4. maí 2023

3 *Málsambýli ensku og íslensku*
Sigríður Sigurðardóttir

7 *Unga fólkið og enskan*
Tinna Kjartansdóttir

11 *Gefum íslensku séns – Tilraun til samfélagslegrar vitundarvakningar í íslensku samfélagi*
Ólafur Guðsteinn Kristjánsson

15 *„Og það er skorsteinn á húsinu mínu“ – Íslenska og enska í leikskólanum*
Kristín Ingibjörg Mar

18 *Mímósas er life! – Enska, dægurmenning og málnotkun ungs fólks á Íslandi*
Helga Hilmisdóttir

28 *Nýjasta tækni og málvísindi*
Einar Freyr Sigurðsson og Iris Edda Nowenstein

Frá Íslenskri málnefnd

Þessi útgáfa Málfregna er helguð málþingi Íslenskrar málnefndar sem haldið var í Þjóðminjasafninu 4. maí 2023 og bar yfirskriftina *Enska í íslensku samfélagi*.

Fyrirlesarar á málræktarþinginu voru Tinna Kjartansdóttir, Magnús Ragnarsson, Einar Freyr Sigurðsson og Iris Edda Nowenstein, Ólafur Guðsteinn Kristjánsson, Kristín Ingibjörg Mar og Helga Hilmisdóttir. Fundarstjóri var Sigríður Sigurjónsdóttir og flutti hún jafnframt inngangsorð. Fimm fyrirlestranna, auk inngangsorða fundarstjóra, birtast nú á síðum þessa rits.

Sigríður Sigurjónsdóttir

Málsambýli íslensku og ensku

Undanfarin ár hefur verið töluverð umræða í fjölmiðlum um stöðu og framtíð íslenskunnar í kjölfar þeirra miklu samfélags- og tæknibreytinga sem orðið hafa síðastliðinn einn og hálfan áratug eða svo. Aukinn ferðamannastraumur til Íslands, fjölgun fólks með annað móðurmál en íslensku hér á landi, alþjóðavæðingin, snjalltækjabyltingin, talstýring tækja og nú síðast gervigreindarbyltingin hafa haft í för með aukið enskt málareiti og enskunotkun í samfélaginu. Þessar breytingar á málumhverfi og málnotkun Íslendinga hafa nú þegar haft margvísleg áhrif á stöðu íslenskunnar og eru líklegar til að hafa enn meiri áhrif á komandi árum.

Staða íslenskunnar og sambýli hennar við ensku hefur því verið mikið til umræðu undanfarin ár en það hefur hins vegar enn sem komið er verið tiltölulega lítil umræða um stöðu alþjóðamálsins ensku í íslensku málsamfélagi. Birna Arnbjörnsdóttir (sjá m.a. 2009:92), prófessor emeritus í annarsmálsfræðum við Háskóla Íslands, hefur þó lengi kallað eftir heildarúttekt á stöðu ensku á Íslandi og endurskoðun á enskukennslu á öllum skólastigum þar sem tekið er mið af aukinni notkun ensku á Íslandi. Hún og samstarfskona hennar, Hafdís Ingvarsdóttir, (sjá t.d. 2018:5) hafa bent á að staða ensku hér á landi er ekki lengur sambærileg stöðu erlendra mála, t.d. dönsku, spænsku og frönsku, sem kennd eru í íslenskum skólum. Magn og eðli ensku í íslensku málumhverfi og enskunotkun, sérstaklega yngri Íslendinga, er orðin það mikil að enska flokkast miklu frekar sem annað mál en erlent mál hér á landi, eða eins og Birna og Hafdís (2018:11) orða það „sem nauðsynlegt tæki“ í þeim alþjóðlega heimi sem við

nú búum í. Eiríkur Rögnvaldsson (sjá m.a. 2021), prófessor emeritus í íslenskri málfræði við Háskóla Íslands, hefur einnig á síðustu árum kallað eftir umræðu um stöðu ensku á Íslandi sem, eins og hann hefur orðað það, hefur verið farið með „dálítið eins og feimnismál“ hingað til. Ljóst er að enskt málareiti og enskunotkun er komin til að vera í íslensku málsamfélagi og allt bendir til þess að mikilvægi ensku á Íslandi aukist á komandi árum. Það er því löngu tímabært að efna til málþings sem tekur breytta stöðu ensku á Íslandi til umræðu.

Undanfarinn einn og hálfan áratug hafa tvö stór rannsóknarverkefni verið unnin innan Háskóla Íslands þar sem staða og notkun ensku á Íslandi hefur verið í brennidepli. Birna Arnbjörnsdóttir stýrði rannsóknarverkefninu „Enska á Íslandi“ sem styrkt var af Rannsóknasjóði á árunum 2009–2011. Meginmarkmið verkefnisins var að bæta úr skorti á rannsóknum á stöðu og notkun ensku á Íslandi. Rannsókn á umfangi ensku í íslensku málumhverfi og enskunotkun Íslendinga innan verkefnisins var símakönnun sem unnin var í samvinnu við Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands árið 2011 þar sem hringt var í 1.200 Íslendinga á aldrinum 18 ára og eldri og þeir spurðir út í hversu oft þeir hlustuðu, læsu, töluðu og skrifuðu ensku, auk þess sem viðhorf viðkomandi til ensku voru könnuð. Svör fengust frá 740 manns (Birna Arnbjörnsdóttir 2011:4).

Eðli og umfang ensku í íslensku málumhverfi og enskunotkun fólks var einnig rannsökuð innan öndvegisverkefnisins „Greining á málfræðilegum afleiðingum stafræns málsambýlis“ sem við Eiríkur Rögnvaldsson stýrðum og styrkt var af

Rannsóknasjóði á árunum 2016–2019 (sjá: www.molicodilaco.hi.is). Meginmarkmið verkefnisins var að rannsaka áhrif stafrænna miðla og snjalltækja, þar sem enska er áberandi, á málumhverfi, málnotkun og viðhorf Íslendinga til íslensku og ensku. Í verkefninu var sjónum beint að því hversu mikið málareiti íslenskir málnotendur fá á íslensku og ensku og könnuð voru viðhorf þeirra til beggja mála, málnotkun og málkunnátta (orðaförði og málfræði). Gögnum var safnað annars vegar með fimm útgáfum af viðamikilli netkönnun (fullorðinsútgáfu fyrir 13 ára og eldri og fjórum mismunandi útgáfum af barnakönnun) sem sendar voru út í samstarfi við Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands á árunum 2017–2018 til 5.418 einstaklinga á aldrinum 3–98 ára og hins vegar með viðtölum og ítarlegri prófunum á 240 manna úrtaki úr hópi þeirra 2.339 sem svöruðu netkönnuninum (Sigríður Sigurjónsdóttir og Eiríkur Rögnvaldsson 2018:4–5).

Samanburður á niðurstöðum rannsóknarverkefnis Birnu og félaga, þar sem allir þátttakendur voru 18 ára og eldri, og á niðurstöðum fullorðinshluta netkönnunar öndvegisverkefnisins, þar sem þátttakendur voru 13–98 ára, sýnir að enskt málareiti og enskunotkun fullorðinna Íslendinga hefur aukist á þeim sex árum sem liðu á milli rannsóknarverkefnanna tveggja. Niðurstöður sýna einnig að „fullorðnir“ þátttakendur í báðum könnunum hlusta og lesa ensku (svokölluð óvirk enska) enn mun oftar en þeir tala hana og skrifa (svokölluð virk enska). Niðurstöður beggja kannana sýna einnig mun á óvirkri og virkri enskunotkun eftir aldri þar sem hlutfall hlustunar á ensku er mjög hátt í öllum aldurshópum en hlutfall lesturs, tals og skrifa á ensku er hærra hjá yngri aldurshópum og lækkar með hækkandi aldri þátttakenda (Birna Arnbjörnsdóttir 2018:42–45; Dagbjört Guðmundsdóttir o.fl. 2019–2020:186–190). Í öndvegisverkefni Sigríðar og Eiríks kemur engu að síður fram að virk enskunotkun 13–30 ára þátttakenda er mikil og almennt segjast 13–15 ára þátttakendur tala og skrifa ensku oftar en þeir sem eldri eru (Dagbjört Guðmundsdóttir o.fl. 2019–2020:186–190). Út frá þessum niðurstöðum er forvitnilegt að skoða niðurstöður barnahluta öndvegisverkefnisins sem náði til 3–12 ára barna.

Samkvæmt niðurstöðum öndvegisverkefnisins, sem byggja á úrvinnslu gagna frá börnum er aðeins hafa búið á Íslandi og eiga sér ekki annað móðurmál en íslensku, er íslenska meirihlutamál 3–12 ára barna á Íslandi. Að meðaltali eyddu börnin átta klukkustundum og 39 mínútum daglega í íslensku málumhverfi og í íslenska málnotkun (Sigríður Sigurjónsdóttir og Iris Nowenstein 2021:711). Niðurstöður öndvegisverkefnisins benda þó til að enskt málareiti sé meira og nái til fleiri sviða og yngri barna en áður. Að meðaltali var 14% af daglegu málumhverfi og málnotkun 3–12 ára íslenskra barna á ensku. Þetta samsvarar 90 mínútum daglega eða einni og hálfri klukkustund. Mikill einstaklingsmunur kemur þó fram í gögnunum þar sem hlutfall ensku er allt frá 0% upp í 52% daglega. Samkvæmt þessum niðurstöðum hafa því sum börn ekkert enskt ílag í málumhverfinu og nota ensku ekkert en önnur börn nota ensku meira þar sem allt að helmingur af daglegu málumhverfi og málnotkun þeirra er á ensku. Niðurstöður sýna einnig að enskunotkun barnanna eykst eftir því sem þau eldast þar sem hlutfall bæði óvirkrar ensku (hlustun og lestur) og virkrar ensku (tal og skrif) hækkar með hækkandi aldri barnanna (Iris Edda Nowenstein og Sigríður Sigurjónsdóttir 2021:40).

Stafrænt málumhverfi barnanna var aðallega á ensku. Meirihluti barnanna horfði á stafrænt efni á Netinu á ensku, t.d. á YouTube, og á efnisveitum eins og Netflix enda er framboð af íslensku efni, talsettu efni á íslensku og efni með íslenskum texta af skornum skammti á þessum miðlum (Ólöf Björk Sigurðardóttir og Sigríður Sigurjónsdóttir 2020:14). Hvað varðar spilun tölvuleikja voru það aðeins þriggja og fjögurra ára börnin sem spiluðu frekar tölvuleiki á íslensku en á ensku. Eldri börnin, þau sem voru 5–12 ára, spiluðu aðallega tölvuleiki á ensku og spilun gagnvirkra tölvuleikja jókst eftir því sem börnin urðu eldri (Iris Edda Nowenstein o.fl. 2018:18; Dagbjört Guðmundsdóttir o.fl. 2022:85–88).

En hvaða áhrif hefur aukin enska og enskunotkun í íslensku málsamfélagi á enskufærni íslenskra barna og viðhorf þeirra til íslensku og

ensku? Niðurstöður öndvegisverkefnisins sýna að íslensk börn sem dvelja mikið í stafrænum enskum málheimi tileinka sér ensku í gegnum ýmiss konar afþreyingu í stafrænum miðlum áður en þau hefja formlegt enskunám í skóla. Börn læra því ensku utan skólans, óvart í gegnum tölvuleiki og ýmsa afþreyingu í frítíma sínum. Mikil enska í málumhverfi 6–12 ára barna eykur enskufærni þeirra, því þessi börn búa yfir meiri enskum orðaforða og 10–12 ára börnin eru betri í enskri málfræði en börn sem dvelja lítið í stafrænum enskum málheimi (Iris Edda Nowenstein og Sigríður Sigurjónsdóttir 2021:35–37, 42, 53). Einnig er aðgengi að ensku í íslensku málumhverfi það mikið að sum börn og unglingar af erlendum uppruna læra meiri ensku en íslensku hér á landi (Elín Þöll Þórðardóttir 2021).

Viðhorf barnanna til íslensku og ensku samkvæmt netkönnun öndvegisverkefnisins eru yfirleitt jákvæð en í viðtölum við 6–12 ára börnin kemur fram að þau tengja flestöll íslensku við íslenskukennslu í skólanum, þar sem þau læri að tala og skrifa „réttu“ íslensku. Ensku tengja þau hins vegar við skemmtilega afþreyingu og ferðalög, samskipti í hinum stafræna heimi þar sem þau ræða gjarnan um stafrænt enskt efni á ensku við íslenska

vini sína og einnig segjast þau tala ensku við vini sína af erlendum uppruna hér á landi. Athyglisvert er að þótt flest börnin séu sammála um mikilvægi þess að ganga í skóla til að læra móðurmál sitt, íslenskuna, þá telja þau börn sem eyða miklum tíma í stafrænu ensku málumhverfi daglega sig hins vegar ekki læra alþjóðamálið ensku í enskutímum í skólanum (Ólöf Björk Sigurðardóttir og Sigríður Sigurjónsdóttir 2020:7–14). Eins og kom fram hér að framan segjast þau læra ensku í frítíma sínum, m.a. með því að horfa á afþreyingarefni og spila tölvuleiki á ensku.

Niðurstöður rannsóknarverkefnanna tveggja, sem fjallað er um í þessum inngangsorðum, sýna glögg að magn og eðli ensku í íslensku málumhverfi og enskuntkun, sérstaklega yngri Íslendinga, hefur aukist og breyst síðasta einn og hálfan áratuginn. Einnig er ljóst að enska mun leika sífellt stærra hlutverk í íslensku málsamfélagi á næstu árum þar sem börn, unglingar og nýir Íslendingar munu nýta sér alþjóðamálið ensku til samskipta. Þessi ný veruleiki stafrænnar aldar undirstrikar mikilvægi þess að brugðist sé skjótt við ákalli fræðimanna um heildarúttekt á stöðu ensku hér á landi og endurskoðun á enskukennslu á öllum skólastigum.

Heimildir:

- Birna Arnbjörnsdóttir. 2009. Enska í háskólanámi. Í Magnús Sigurðsson og Rebekka Þráinsdóttir (ritstj.): *Milli mála*, bls. 77–94. Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur, Reykjavík.
- Birna Arnbjörnsdóttir. 2011. Exposure to English in Iceland: A Quantitative and Qualitative Study. Í Ingvar Sigurgeirsson o.fl. (ritstj.): *Ráðstefnurit Netlu – Menntakvika 2011*.
- Birna Arnbjörnsdóttir. 2018. English exposure, proficiency and use in Iceland. Í Birna Arnbjörnsdóttir og Hafdís Ingvarsdóttir (ritstj.): *Language development across the life span: The impact of English on education and work in Iceland*, bls. 35–55. Springer, Cham.
- Birna Arnbjörnsdóttir og Hafdís Ingvarsdóttir. 2018. Language development across the life span: English in Iceland. Í Birna Arnbjörnsdóttir og Hafdís Ingvarsdóttir (ritstj.): *Language development across the life span*, bls. 1–18. Springer, Cham.
- Dagbjört Guðmundsdóttir, Eiríkur Rögnvaldsson og Sigríður Sigurjónsdóttir. 2019–2020. Stafrænt málsambýli íslensku og ensku: Athugun á málumhverfi og málnotkun 13–98 ára Íslendinga. *Íslenskt mál* 41–42: 167–210.
- Dagbjört Guðmundsdóttir, Sigríður Sigurjónsdóttir og Iris Nowenstein. 2022. Digital language contact between Icelandic and English. Í Kumpulainen, Kristiina o.fl. (ritstj.): *Nordic Childhoods in the Digital Age: Insights into Contemporary Research on Communication, Learning and Education*, bls. 79–91. Routledge, London.
- Eiríkur Rögnvaldsson. 2021. *Enska sem hluti af íslensku málsamfélagi*. Pistill á vefsíðu höfundar. [<https://uni.hi.is/eirikur/2021/04/12/enska-sem-hluti-af-islensku-malsamfelagi/>]
- Elín Þöll Þórðardóttir. 2021. Adolescent language outcomes in a complex trilingual context: When typical does not mean unproblematic. *Journal of Communication Disorders* 89:1–16. [<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0021992420301283>]
- Iris Edda Nowenstein, Dagbjört Guðmundsdóttir og Sigríður Sigurjónsdóttir. 2018. Að tileinka sér móðurmál í tæknivæddum heimi. *Skíma* 41:17–21.

- Iris Edda Nowenstein og Sigríður Sigurjónsdóttir. 2021. Stafrænt málsambýli íslensku og ensku: Áhrif ensks ílags og málnotkunar á málfærni íslenskra barna. *Ritið* 2021(3):11–56. [<https://ritid.hi.is/index.php/ritid/article/view/150/138>]
- Ólöf Björk Sigurðardóttir og Sigríður Sigurjónsdóttir. 2020. Viðhorf íslenskra barna til íslensku og ensku. Hvað segja þau um íslensku- og enskukennslu í grunnskólum? *Netla – Vef tímarit um uppeldi og menntun*. Sérít 2020 – Menntakvika 2020. [https://netla.hi.is/serrit/2020/menntakvika_2020/03.pdf]
- Sigríður Sigurjónsdóttir og Eiríkur Rögnvaldsson. 2018. Stafrænt sambýli íslensku og ensku. Í Jón Yngvar Kjaran (ritstj.): *Netla – Vef tímarit um uppeldi og menntun*. Sérít 2018 – Menntakvika 2018. [http://netla.hi.is/serrit/2018/menntakvika_2018/05.pdf]
- Sigríður Sigurjónsdóttir og Iris Nowenstein. 2021. Language Acquisition in the Digital Age: L2 English Input Effects on Children's L1 Icelandic. *Second Language Research* 37(4):697–723. [<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/02676583211005505>]

Tinna Kjartansdóttir

Með enskuna á hliðarlínunni

Íslenska unga fólksins í dag

Heimurinn stækkar stöðugt, nánast með hverjum deginum, og það bendir allt til þess að hann muni halda því áfram. Á jörð sem verður sífellt nánari og við sem hana byggjum sífellt háðari hvort öðru þurfum við að geta talað saman á tungumáli sem flestir skilja; við þurfum að geta talað ensku. Við Íslendingar erum ofurtengd hinum vestræna heimi, og þar gegna sérstaklega Bandaríkin – sú enskumælandi þjóð – mjög stóru hlutverki, sem hefur að vissu marki breytt gangi mála hér á þessu litla landi. Í dag kynnumst við enskunnar ung, við þurfum á henni að halda í langflestum alþjóðasamskiptum, ungt fólk í verslunar- og þjónustustörfum grípur í hana til að eiga í samskiptum við alla þá erlendu ferðamenn sem til okkar sækja og svona mætti lengi telja – enskan er einfaldlega orðin nauðsynlegt tungumál í okkar samfélagi.

Það þarf þó ekki að þýða að íslenska og enska þurfi að vera óvinir og við þurfum heldur ekki að óttast það að íslenskan þurrkist út ef við reynum okkar besta til að halda henni á lífi. Tilkoma enskunnar hefur haft ýmislegt neikvætt í för með sér; ungmenni í dag eru mörg hver ekki jafn víg á íslenskuna og áður fyrr, sumir kjósa að tala alfarið saman á ensku þrátt fyrir alíslenskt uppeldi og slettur og undarleg nýyrði hafa á sumum sviðum tekið yfir það sem telja mætti góða og gilda íslensku. Þrátt fyrir þessi réttmætu áhyggjuefni margra íslenskuunnenda langar mig að staldra aðeins við og minna sjálfa mig og ykkur sem á mig hlustið á

að gangur lífsins er einfaldlega sá að þær breytingar sem ungt fólk hefur þróað og hrint í framkvæmd hafa ekki alltaf fallið sérlega vel í kramið hjá eldri kynslóðunum í gegnum tíðina, sama af hvaða toga þær eru. Við erum mörg af minni kynslóð sem brennum fyrir íslenskunni og langar ekki að horfa upp á hana hverfa en við þurfum að öllum líkindum að setta okkur við það að hún eigi eftir að taka nokkuð miklum breytingum á næstu árum og áratugum.

Það er nefnilega alls ekki sjálfgefið að fólki þyki vænt um móðurmál sitt, sama á hvaða aldri það er. Ég er sjálf mikil áhugakona um íslensku og legg mig fram um að beita henni ágætlega en rétt eins og ég kæri mig lítið um þekkingu mína á raunvísindum eru margir sem kæra sig kollótta um rétta málnotkun og við getum ekki áfellt þá einstaklinga í blindni. En tungumálið hefur vissulega ákveðna sérstöðu sem er alls ekki sambærileg raunvísindum eða sagnfræði. Tungumálið, og þá sérstaklega móðurmálið, er lifandi verkfæri sem við þurfum öll á að halda til að tjá okkur og af enskunnar stafar óneitanlega einhver ógn hvað það varðar.

Við nálgumst það stöðugt að verða tvítyngd þjóð, í þeim skilningi að börn kynnast enskunnar sífellt fyrr. Barnaefni á ensku er orðið mun aðgengilegra en áður og strax í leikskóla eru börn farin að kynnast fjölmörgum orðum á ensku úr efni eins og til dæmis Cocomelon. Samfélagsmiðlanotkun og tölvuleikir eru einnig þættir í enskukennslu íslenskra barna en ekki

má gleyma því að það er mjög takmörkuð þekking sem lærist á svo einangruðum vettvangi. Enskuþekking raungerist nefnilega ekki almennilega fyrir en börn fara að læra hana í skólum, kynnast reglum tungumálsins og þjálfast í að skrifa ritgerðir og texta á ensku. Fyrir stuttu heyrði ég til dæmis tvo unga stráka spjalla saman og einn þeirra henti fram algengri enskuslettu, nema í vitlausu samhengi. Þannig vantar upp á tökin á tungumálinu en án þess að hafa neitt fyrir mér á sviði málvísinda er augljóst meðal ungs fólks í dag að það hvernig enskan birtist okkur hefur valdið því að málskilningur dvínar almennt. Mögulega væri ráð að leggja upp úr enskukennslu fyrir á skólagöngunni og reyna þannig að sporna við þessari þróun þar sem íslenskan mun óumflýjanlega þurfa að víkja að einhverju leyti fyrir enskunni. Við getum ekki losnað við hana og þess vegna er brýnt að við tökum málin í okkar eigin hendur.

Móðurmálið ætti ekki að vera neitt til að óttast en eins og staðan er í dag þurfa einhverjar breytingar að eiga sér stað. Á minni skólagöngu hef ég tekið eftir nokkuð merkilegu fyrirbæri sem segir mér að tungumálakennslu ætti að hugsa svo til upp á nýtt. Íslenska er að sjálfsögðu móðurmál langflestu barna sem sækja grunnskóla hérlandis og verða því flestir ágætlega læsir og færir um að nýta sér íslensku í daglegu lífi. Danska og enska eru kynnt inn á miðstigi, eða var það að minnsta kosti þannig á mínum grunnskólaferli, og þá myndast ákveðin skil. Þegar íslenskukennslan fer að verða flóknari en það að lesa stuttar bækur og læra um orðflokkan myndast einhver aukinn ótti við tungumálið. Tungumálið snýst ekki lengur um það að lesa og hlusta á sögur heldur erum við að læra hin flóknu vísindi á bak við það. Að sama skapi er danskan okkur ókunn, við höfum flest sjaldan eða aldrei heyrt hana áður þegar byrjað er að kenna hana en áður fyrir var sú náttúrulega ekki raunin þegar danskan var algengari í kennslubókum og á heimilum. Enskan hefur nú tekið við þeirri stöðu, og umfram það – hún er tungumál sem við þekkjum vel og kynnumst mjög snemma. Vegna þessa er enginn hræddur við enskuna líkt og dönsku, íslensku og síðar meir þriðju tungumál. Hún er okkur svo kunnug og nærtæk að það virðist myndast stöðnun í

náminu þegar nemendum finnst hún varla krefjandi eins og hún er kennd í dag. Til dæmis núna á minni menntaskólagöngu er algengt að nemendur velji sér að taka meiri ensku, einmitt vegna þess að hún sé svo auðvelt fag. Væri enskukennsla meira í takt við þá þekkingu sem börn og ungmenni öðlast utan skóla gæti skapast umhverfi þar sem tungumálakennsla eflir og eykur allan málskilning en ekki þar sem eitt tungumál hefur svo augljóst forskot í einfaldni. Við getum ekki neitað þeirri staðreynd að enskan umvefur okkur – það er enginn sem mætir algjörlega ókunnur henni í sína fyrstu kennslustund í faginu.

Enskan er nefnilega orðin samofin íslenskunni að vissu leyti og sum orð sem enn eru talin slettur gæti þurft að íhuga hvort innleiða ætti sem gild tökuorð. Það er athyglisvert að fylgjast með því hvernig enskan er notuð samhliða íslenskunni meðal ungs fólks þar sem ensk orð eru algerlega löguð að íslenskum málfarsreglum og fall- og tíðabeygð líkt og um alíslensk orð væri að ræða. Þannig sjáum við enn glitta í þessa íslensku máltilfinningu þrátt fyrir að enskan síist inn í auknum mæli. Auk stakra orða er algengt meðal jafnaldra minna að sletta heilum setningum þegar það á við en það virðist líka vera munur á því hvaða hópar sletta hvaða orðum og setningum og í hvaða samhengi. Þannig hefur skapast ótrúlega fjölbreytt flóra í málsamfélagi ungmenna sem tekur sífellum breytingum eftir því hvað er í brennidepli hverju sinni. Orðnotkunin stjórnast nefnilega að hluta til af því hvað er verið að fjalla um í netsamfélaginu þá stundina enda eru samfélagsmiðlar stór áhrifavaldur í lífi ungmenna hvarvetna um heiminn.

Burtséð frá enskunni og hvernig hún birtist ungu fólki í dag er íslenskan fag sem þarf svo sannarlega að efla. Nú er ég að útskrifast úr Menntaskólanum við Hamrahlíð þar sem íslenskukennslu er hreint ekki ábótavant heldur er þvert á móti mikið lagt upp úr lifandi íslensku, tungumálinu í daglegu lífi og fræðasviðum sem mér skilst að sé ekki einu sinni skautað yfir í öðrum menntaskólum. Íslenskan í MH veitir staðgóðan grunn að öllu sem við sem nemendur skyldum vilja læra og taka okkur fyrir hendur á lífsleiðinni og það er einmitt það sem móðurmálskennsla á að gera. Í kennslunni er ensku tekið opnum örmum, í þeim skilningi að kennarar

eru óhræddir við að grípa til heimilda á ensku þegar þess þarf, leyfa enskuslettur þar sem það er viðeigandi og mæta tungumálinu þar sem það er statt. Þetta þýðir þó alls ekki að MH reyni ekki að sporna við yfirgangi enskunnar heldur erum við að reyna að mætast í miðjunni. Það held ég að sé mjög jákvætt viðhorf þegar kemur að samvist þessara tungumála á Íslandi þar sem unga fólk þetta hefur jú ýmislegt til um það að segja hvernig samfélagið á eftir að þróast.

Sú íslenskukennsla sem ég hef kynnst hefur verið fjölbreytt og skemmtileg, einmitt vegna þess að íslenskan býður upp á svo ótrúlega margt. Eitt það dýrmætasta og skemmtilegasta sem við eigum sem þjóð er skáldskapurinn og sagnagleðin – Íslendingasögur til forna sem og nútímaljóðlist dagsins í dag. Okkur þykir öllum vænt um sögur – börn vita fátt skemmtilegra en að lesa bækur með foreldrum sínum fyrir svefninn og ungmenni sem fullorðnir gleypa í sig þáttaraðir, kvikmyndir og bækur – vegna þess að það felst svo ótrúlega mikil gleði í því að hlusta, lesa og horfa. Þetta ætti í raun að vera helsta áherslan í kennslu á öllum skólastigum vegna þess að það felst alveg gríðarlegur lærdómur í mennskunni og það er það sem íslenskan snýst um.

Lifandi íslenska er nokkuð sem ég vil leggja meira upp úr og ekki bara í kennslu heldur á öllum sviðum lífsins. Sú þróun sem hefur verið að eiga sér stað í talsetningu, textagerð og þýðingum á efni finnst mér mjög jákvæð og gefur til kynna að það sé alls engin uppgjöf gagnvart íslenskunni ríkjandi. Ég hef tekið eftir því í mínu umhverfi að fólk fagnar íslenskunni þar sem hún lætur sjá sig, það er skemmtilegt að geta stillt Spotify á íslensku og það er gaman þegar vinsælar erlendar bækur eru fáanlegar í þýddri útgáfu í Eymundsson. Auðvitað verður alltaf til fólk sem finnst enskan meira spennandi og kys að notast oftar við hana en ég gleðst yfir því þegar fólk þetta í kringum mig fagnar íslenskunni þrátt fyrir að vera ekki endilega sérlegir tungumálaunnendur.

Annar þáttur í því að gera íslenskuna aðgengilegri og skemmtilegri fyrir ungt fólk er að stuðla að íslenskum fyrirmyndum. Í þessu litla samfélagi okkar eru fáir sem reyna að höfða til unglunga en þeir sækja flestir ósjálfrátt í það að eiga sér átrúnaðargoð sem

þeir apa svo eftir í einu og öllu. Vegna skorts á slíkum fyrirmyndum á Íslandi þurfa þeir óumflýjanlega flestir að líta til áhrifavalda handan við höfin. Þetta finnst mér að einhverju leyti áhyggjuefni því þegar flestar fyrirmyndir barna og unglunga á Íslandi eru enskumælandi er mikil hætta á því að íslenska í dægurmenningu framtíðar glattist. Íslenskir rapparar hafa sumir skipt yfir í enskuna, ungt tónlistarfólk er í auknum mæli farið að markaðssetja sig á ensku og áhrifavaldar, sem framleiða skemmtiefni á íslensku, eru af skornum skammti. Þetta er þó einnig augljós afleiðing þess hve fámenn íslenska þjóðin er og ekki eitthvað sem er endilega hægt að laga. Það er tiltölulega stutt síðan unglingar öðluðust svo greiðan aðgang að átrúnaðargoðum sínum en með tilkomu samfélagsmiðla er vel geranlegt að fylgjast náið með öllu þeirra daglega lífi. Það má vel deila um það hversu jákvætt það er en þetta er í það minnsta vandi sem vert er að skoða.

Nú hef ég oft staðið mig að því að óttast um íslenskuna, eins og ég efast ekki um að mörg ykkar sem hér sitjið hafi einnig gert, en ég kemst æ oftar að þeirri niðurstöðu að ég sé kannski bara örlítið of snobbuð. Ég fussa oft og sveia þegar jafnaldrar mínir sletta úr ensku heilu og hálfu setningarnar, og enn frekar þegar ég geri það sjálf, en þá minnst ég þess að svona hefur þetta víst alltaf verið í einhverjum mæli – hér áður þótti fint að sletta dönsku, þýsku, frönsku og jafnvel ensku líka. Svo pirra ég mig á því að ungmenni verði sífellt verri í að koma hugmyndum sínum í velskiljanleg íslensk orð en þá man ég að það hefur einmitt verið visst tól til kúgunar í gegnum tíðina að hneykslast á þeim sem hafa ekki burði til að tjá sig á háfleygu og nákvæmu máli. Þá finnst mér því líkt áhyggjuefni að skortur á hefðbundnum lesskilningi nái hæstu hæðum um þessar mundir en ekki er svo langt síðan margir voru ólæsir og fengu allar sínar upplýsingar hljóðrænt líkt og í dag er mögulegt í gegnum til dæmis Storytel, og lagði fólk þá jafnvel á minnið heilu skáldsögurnar og kvæðin án þess að geta nokkurn tímann lesið það sjálft á prenti. Það sem ég á við með þessu er það að sama hver þróunin verður, hvaða tungumál hefur betur og jafnvel þó íslenskan taki einhverjum gríðarlegum stökkbreytingum, þá eru

mörg dæmi um það í fortíðinni að einhverjum fasta er ógnað af nýrri kynslóð sem spjarar sig þó alltaf að endingu.

Það sést til dæmis á mjög áhugaverðu viðtali sem RÚV tók við ungmenni í menntaskólum árið 1969 að það er alls ekki nýtt af nálinni að fólk á öllum aldri hafi áhyggjur af íslenskunni í því fjölbreytta málsamfélagi sem hefur hægt og rólega myndast. Viðtölin, sem tekin voru við menntskælinga úr bæði MH og MR, fjalla um kennslubækur á erlendum tungumálum, þá sérstaklega í náttúrufræði, og almennt um erlend mál í skólasamfélaginu. Ekki er aðeins viðfangsefnið athyglisvert, og gaman að heyra hvað fólk á mínum aldri hafði um þetta málefni að segja fyrir 54 árum síðan heldur er líka ljóst að hversdagslegur talandi hefur tekið miklum breytingum á þessum tíma sem er liðinn. Það er einmitt það sem er einna helst gagnrýnt við talsmáta ungs fólks í dag: Við tölum einfaldlega ekki nógu fallega íslensku. En það sem mér finnst fyrst og fremst skína í gegn í þessum viðtölum er hve skoðanaglatt þetta unga fólk er. Það leyfir sér óhrætt að varpa fram hugmyndum sínum og gerir það með mjög skýrum hætti og hef ég heyrt marga vísa í þessi viðtöl með vissri fortíðarþrá, til þeirra tíma þegar íslenskan fékk að blómstra. Þá er gaman að heyra einn viðmælenda lýsa yfir áhyggjum sínum á því að „flestir Íslendingar séu orðnir ólæsir“ vegna þeirra kennsluáferða sem þá var notast við, fyrir öllum þessum 54 árum síðan.

Það sem mér finnst mikilvægast í þessu öllu saman er að leggja áherslu á getu til tjáningar. Við getum nefnilega ekki dæmt getu ungmenna til að tjá sig út frá þeim breytingum sem íslensk tunga hefur tekið heldur af getu þeirra til að koma hugmyndum sínum og vangaveltum í orð, sama hvaða orð þau kjósa sér nákvæmlega til þess. Menntaskólanemendur hafa margir komið fram í fréttum síðastliðið ár, til dæmis var stjórn nemendafélags MH áberandi í fjölmiðlum síðasta haust vegna mótmæla sem áttu sér stað varðandi kynferðisofbeldi meðal ungmenna í skólum og tókst þeim vel til við að koma skoðunum sínum skilmerkilega í orð án vandkvæða og hrinti sú umræða þörfum breytingum í framkvæmd. Tungumálið er nefnilega fyrst og fremst það; verkfæri sem notað er til að miðla upplýsingum og hvetja til samtals í samfélaginu, og samskiptin ein gera okkur kleift að ná fram breytingum. Hvort sem það er gert á fullkominni íslensku eða með enskuna á hliðarlínunni hefur ungt fólk í dag ekkert nema viljann til að betrumbæta íslenskt samfélag með tungumálið að vopni og sama hvernig það kann að breytast erum við öll sammála um það að sú gjöf sem íslenskan gefur okkur er virkilega dýrmæt.

Takk fyrir!

Ólafur Guðsteinn Kristjánsson

Gefum íslensku séns

Tilraun til samfélagslegrar vitundarvakningar

í enskuvæddum heimi

Stríður er straumur fólks af mismunandi sauðahúsi til landsins. Fólks sem einhverra hluta vegna, og ótrúlegt nokk, kemur hingað af sjálfdáðum og sumt hvert með það að augnamiði að setjast hér að. Aðrir vilja bara *meika böns of moní*, allavega fyrst um sinn, og flytja síðan burt við fyrsta mögulega tækifæri til veðursælli landa.

Mismunandi eru ástæðurnar fyrir veru fólks. Náttúruást, auraást, halda í sér lífinu ást, hestaást, ævintýraást, álfaást og þar fram eftir götunum. Öllu sjaldgæfara er að ást á íslenskri tungu sé hvatinn, ja nema þá ef viðkomandi býr svo vel að eiga hlýja orðabók¹, eða hafi hug á að eignast slíka. Alltént skal gengið út frá því að í flestum tilfellum litist vera fólks hér ekki af þvingun, að það sé ekki neytt til að vera á *Æslandi*.

Já, *Æsland* var það heillin. *Æsland* af því að í hugum margra endurspeglast sú nafngift næsta víst í daglegum samskiptum og þar af leiðandi einnig í nafni eyjunnar hvar þau ala manninn. Ekki Ísland. Reynisfjara heitir *Black Sand Beach* og Naustahvilft við Skutulsfjörð heitir *the Troll Seat* og margir þeir staðir sem þó fá að halda sínum heitum fá það samt eiginlega ekki sakir framburðar sem kann að hljóma öðruvísi en vanalegt er.

Þetta eru engin ný sannindi. Ekki frekar en hvernig hlutfall fólks með annað móðurmál en íslensku fer ört vaxandi í mannflóru Íslands og hefir svo að segja gert svo undanfarin þrjátíu ár. Svo ör og mikil er breyting samfélagsins að Ísland árið 1986, sé miðað við annálaðan alheimsviðburð, er óralangt frá því sem það er nú. Eiginlega er vart hægt að tala um sama land eða sama þjóðfélag. Þjóðfélagið í þá tíð var einsleitt, hörund eyjarskeggja mjallhvítt og tungumálið nákvæmlega, alveg nákvæmlega eins og þess sem æpti eigi skal höggva.²

Já, sannlega hefir íslensk tunga ekki farið varhluta af breytingum og er óþarfi að við séum mikið að *kontempleita* þær breytingar hér og nú. Það er alveg *obbvíus* að margt hefir skeð og þá ekki síst undanfarinn áratug. Mannsamsetningin er önnur, kominn er fjölmenningarbragur á klakann og ekki bara af því landinn klæðist litskrúðugum mussum, með bleikt hár og dansar afró eða snæðir eitthvað annað en hrútspunga ellegar mat að dönskum sið.

Málumhverfið er fjölskrúðugt! Já! Nú til dags væri allt að því ómögulegt að reisa hér Babelsturninn. Allavega ekki með íslensku sem aðalmál.

Þessi sannindi eru heldur ekki ný af nálinni og raunar er líkast til fullkominn óþarfi að benda á þessar staðreyndir. Eigi að síður skal það gert.

1. Með hlýrri orðabók er átt við íslenskan maka, kærustu eða kærasta.

2. Djók! Hér er vissulega slegið á léttu strengi.

Sannindin augljósu tengjast aðalinntaki þessa ágæta erindis. Áður en að því þó kemur skal teygja lopann ögn lengur og benda á annað atriði sem liggur í augum uppi og jafnvel augum úti líka.

Vilji maður gera sér dagamun og dreypa á kaffi á þar til gerðu húsi, segjum í miðbæ höfuðborgarinnar, eða neyta matar á einum hinna fjölmörgu veitingastaða borgarinnar, nú eða bara út á landi, vilji maður bergja á göróttum drykk, halda í skipulagða jöklaferð, kaupa eina með öllu, gista á hóteli, spila golf, fara á safn og þar fram eftir götunum, eru góðar líkur á því að fólk í þeim framlínustörfum sem staðir upptalningarinnar krefjast sé ekki fært um að tjá sig á íslensku og skilur ekki, eða telur sér trú um það, bofs í málinu. Sumt hvert álitur það meira að segja örgustu ósvífnu að vilji sé til að framkvæma viðskiptin á íslensku og segja jafnvel hryssingslega: *Just speak English* og finnst það helst til of mikil tilætlunarsemi að vilja panta á íslensku. Aðrir láta sér nægja, og eru þeir blessunarlega fleiri, að segja afsakandi *Sorry, I don't speak any Icelandic, can we speak English?*

Og labbi maður í gegnum 101 Reykjavík er allt að því hending að maður komi auga á auglýsingaskilti sem er **ekki** einvörðungu á ensku. Þess vegna kys má álykta að betur fari á því kalla miðbæ Reykjavíkur *Æsland*. Hann líkist enda helst leikmynd fyrir þorp í Alaska um þessar mundir.³

Auðvitað er lýðnum ljóst að túrisminn er hér orsakavaldur. Stöðugur hörgull á fólki í bransanum ýtir undir að fólk með enga færni í málinu sinni framlínustörfum. Og auðvitað hefir margt af því fólki sem innir þessi störf af hendi ekkert annað í huga en að dvelja hér tímabundið, vinna mikið á íslenskum lágmarkslaunum og snúa svo aftur til heimalandsins með fulla vasa fjár. Er því máské ekki ofarlega á baugi að læra íslensku og vinnuveitendur sýna oftlega og allajafna lítinn metnað í þá veru, og þá ekki einu sinni íslensku sem gagnast í starfinu.

Innfæddir virðast og oft og tíðum líta á það sem fullkomlega eðlilegan hlut að að skipta yfir á ensku líkt og séu þeir staddir erlendis. Kannski eykur það á

framandleikann og fær þá til að halda að þeir séu fjarri heimahögunum. Þeir fá ef til vill meira fyrir peninginn. Og það ferðafólk sem hingað álpast gæti auðveldlega staðið í þeirri trú að Ísland hafi sama „status“ og Púertó Ríkó hefir gagnvart Bandaríkjunum eða sé jafnvel 51. ríki Bandaríkja Norður-Ameríku.

Segja má að enskan sé yfir og allt um kring með eilífri blessun landans. Afpreying er einkum á ensku, það er vart að önnur popptónlist en sú sem sungin er á ensku fái að hljóma á öldum ljósvakanna, *júttúb* á ensku sér mikið til um uppeldi barnanna, samfélagsmiðlar eru gegnumsvýrðir ensku, börn, alíslensk börn, eiga það til að tala ensku sín á milli við leik og störf. Sú menning sem haldið er að okkur er oftlega rígbundin enskuböndum.

Ekki má svo gleyma því, og hér er um lykilatriði að ræða, að íslensku sem kannski er ekki alltaf svo burðug er oft svarað á ensku og hunsuð sú staðreynd að viðkomandi vildi augljóslega nota íslensku. Íslensk eyru eru enn sem komið er óvön ófullburða íslensku.

Svo kemur einnig sannlega fyrir að fólk sem vel gæti tjáð sig á íslensku kys að gera svo ekki. Gæti ástæðan verið fólgin í þeirri höfnunartilfinningu sem hlýtur að skjóta upp kollinum þegar skilaboðin eru sýknt og heilagt: *Ég skil þig ekki, íslenska þín er svo slæleg að við verðum að tala ensku.*

Er einnig vel mögulegt að fólk velji að taka „öruggari leiðina“ af því að það þykist nokkuð visst í sinni sök um að sá innfæddi muni hvort sem er taka því fegins hendi að fá að spreyta sig á ensku sem hann ef til vill álitur sig tala til jafns við móðurmálshafa enskunnar. Mikilvæg spurning hér er hvort hér sé um einbeittan brotavilja þess sem veit að enskan er ætíð ókei að ræða eða hvort þetta stafi af hugsunarleysi. Hverju sem sætir má ljóst þykja að skilaboðin séu leynt eður ljóst að íslenskan sé óþörf.

Við þetta má og bæta að einatt er enska töluð við þá sem litla eða enga ensku kunna. Það hefir í för með sér að fólk lærir fyrst ensku og síðan **ef til vill** íslensku. Þetta kemur meira að segja fyrir þegar börn eiga í hlut.

3. Hér er vísað til sjónvarpsþáttaraðarinnar *True Detective*. Ísland eða nokkrir staðir á Íslandi þjónuðu hlutverki leikmyndar fyrir þorp í Alaska.

Er því ekki að undra að íslenskunemendur almennt séð, byrjendur í það minnsta, tali ansi oft, kannski ávallt, saman á ensku þegar stund gefst milli stríða. Því í stað þess að halda áfram á íslensku, æfa sig og verða betri þá er gripið til enskunnar. Það er líkt og íslenskunám sé eitthvert „hobbi“ sem þjóni litlum hagnýtum tilgangi. Auðvelt er að fá á tilfinninguna að lítið liggi við. Lítil hvati felst og í því að æ megi grípa til ensku.

Kannski stafar allt þetta af því að samfélagið sendir í sífellu þau skilaboð að íslenskan sé óþörf, að það sé fullkomlega ókei að tala ensku þótt við blasi, eða ætti að gera það, að íslenskukunnátta verði ekki betri fyrir vikið.

Og þá komum við að máli málanna. Nýtt fólk á Fróni með annað móðurmál en íslensku á, eðli málsins samkvæmt, ekki stóran íslenskan frændgarð og sjaldnast marga íslenskumælandi vini. Og þótt sumir búi svo vel að eiga hlýja orðabók þá vill brenna við að þær séu því sem næst gagnslausar þegar kemur að því að veita liðsinni við íslenskutileinkun.

Margir vinnustaðir eru ekki betri. Sé starfmaðurinn erlendur er erfitt fyrir hann að fá tækifæri til að spreyta sig á íslensku sem hæfir getustigi viðkomandi. Í huga margra talar maður íslensku reiprennandi eða maður talar ekki íslensku.

Þetta hefir í för með sér að einu tækifærin sem fólk hefir til að æfa sig í íslensku felast í hvunn dagslegum athöfnum. Að fara í bakaríið, á kaffihús, kaupa í matinn, fara á veitingastað, á pósthúsið og þar fram eftir götunum. Er því einkar bagalegt þegar slíkum störfum er sinnt af fólki sem ekki kann íslensku. Þá fer ekki mikið fyrir æfingarmöguleikunum og verður þetta að eins konar vítahring máltileinkunarinnar.

Þessu þarf að breyta og snýst málið ekki síst um hugarfar. Og líklegt verður að teljast að ekki komi til hugarfarsbreytingar nema fyrir tilstuðlan aðgerða. *Also minna mas, meira aksjón.*

Nú vill svo til að Háskólaasetur Vestfjarða, staðsett á Ísafirði við Skutulsfjörð, hefir staðið að íslenskunámskeiðum frá árinu 2007. Frá byrjun hefir verið unnið með þá hugmyndafræði að leitast við að innvinkla samfélagið eins mikið og hægt er í kennsluna. Augnamiðið er að gera samfélagið að eins

konar framlengingu á kennslustofunni. Vanalega felst aðferðin í því að bregða á leik, að senda nemendur um bæinn til að leysa ákveðin verkefni í búðum, á veitingastöðum og stofnunum. Bæjarbúum hefir þá verið tilkynnt áður að von sé á íslenskuþyrstu fólki og þeir beðnir um að liðsinna því eftir fremsta megni. Á íslensku eins og gefur að skilja. Nemendur fá og spjöld sem þeir bera með áletruninni: **ÉG TALA BARA ÍSLENSKU.**

Átakið „Íslenskuvænt samfélag – við erum öll almannakennarar“ sem komið var á laggirnar á Ísafirði í fyrra laut svipuðum formerkjum. Og í ár hefir átakið fengið nýja nafngift: „Gefum íslensku séns.“ Rær það á sömu mið en kappkostar að ná til stærri hluta Vestfjarða svo og að hafa smitandi áhrif á aðra landshluta. Ekkert við átakið er höfundarréttarvarið.

Þeir sem að átakanu standa, með Háskólaasetur Vestfjarða og Fræðslumiðstöð Vestfjarða í broddi fylkingar, freista þess að leiða fólki fyrir sjónir að allir geti lagt sitt af mörkum, að tungumál lærist ekki bara í málaskólum – eins og sumir reyndar halda – heldur lærist það ekki síst af umhverfinu, í gegnum samskipti fólks. Vandamálið er bara, eins og komið hefir verið inn á, viðhorf og aðstæður, hvernig íslenskan er sett í annað, þriðja eða fjórða sæti nái hún yfirhöfuð á listann og hve drottandi enskan er.

Ætlunarverkið er og að víkja burt því andvaraleysi sem einatt er ríkjandi hvað málefnið varðar, að eiga samtal um hvort það sé ekki samfélaginu fyrir bestu að íslenska sé notuð á öllum sviðum samfélagsins og hvað hægt sé að gera til að stuðla að því.

Nú er vitað mál að öðrum áþekktum átökum hefir verið hleypt af stokkunum. Liggur beinast við að minnast á íslenskuþorpið í því samhengi. Frumleikinn drýpur því ekki af átakanu. Munurinn er ef til vill sá að Ísafjörður er ... nú mætti rata í vandræði með því að segja höfuðstað Vestfjarða þorp. Íbúar Ísafjarðarbæjar kynnu að taka það fremur óstinnt upp. Best fer á því að segja staðinn ekki svo stóran. En þótt svo sé býr hann svo vel að prýða margt það sem stærri staðir státa af. Það má nýta sér til framdráttar í þessum efnunum.

Því aðaláherslan er **ekki** á ne mann heldur á almenna **málhafann** sem stefnt er á að vakni til vitundar um hvað í máltileinkun felst – að halda þurfi máli að fólki til þess að það læri það – og vel hugsanlega leggi sitt lóð á vogarskálina til að gera samfélagið íslenskuvænna og íslensku meira áberandi og það einnig hjá erlendu ferðafólki.

Takmarkið er að samfélagið beiti sér fyrir því að gefa öllum tækifæri til að nota þá íslensku sem hentar hverju sinni og hvetji til þess hún sé notuð, að málfarar, þeir sem vel hafa lært málið svo og móðurmálshafar fái hvatningu til að gefa fólki, sem lærir málið, tíma sinn og athygli án þess að vera með umvandanir enda er deginum ljósara að íslenska árið 2023 er allskonar og forsendur fólks fyrir því að nota málið líka.

Spurningin sem reynt er eftir megni að svara er: Hvernig við sem samfélag getum stuðlað að framförum fólks í íslensku. Og skilaboðin ættu að vera: Það er ókei og æskilegt að nota íslensku, við þurfum ekki að skipta yfir á ensku.

Og til þess að gera gangskör í þessum efnunum hefir „Gefum íslensku séns – íslenskuvænt samfélag“ staðið að alls konar uppákomum, námskeiðum, gönguferðum, málstofu, safnaferðum, skrifum, viðtölum við fólk sem lærir málið og þar fram eftir götunum. Jafnframt höfum við komið fyrir veggspjöldum hjá fyrirtækjum og stofnunum, í fullu samráði forsvarsaðila. Á veggspjöldunum stendur að staðurinn skuldbindi sig til að tala íslensku við þann sem þess æskir og lofar að leggja sig í líma við að gera sig skiljanlegan.⁴

Gerðir voru bolir hvar á stendur: **Ég vil tala íslensku** til höfuðs bolnum **Ég tala ekki íslensku** sem er hugsanlega ein mest „halló“ túristavara sem framleidd hefir verið. Af hverju að stæra sig af því að tala ekki mál innfæddra!? Framleidd voru *Gefum íslensku séns* barmmerki sem útdeilt var og er á uppákomum átaksins. Sýnileiki skiptir máli og þá ekki sist sem mótvægi við enskuna.

Sú staðreynd að Ísafjörður er ekki stórborg hefir óspart verið nýtt og gengið hefir verið frá einum stað til annars og fólk vinsamlega beðið um að halda sig

við íslensku svo og að það aðlagi málnotkun sína að færni viðmælanda, boðið upp á námskeið fyrir fólk í framlínustöfum til að það geti æft sig að taka við pöntunum á íslensku og tala grunn-íslensku. Og rúsinan í pylsuendanum er hin svo kallaða hraðíslenska sem lýtur svipuðum lögmaðum og hraðstefnumót nema hvað tilgangurinn er ekki að ná sér í framtíðarmaka heldur æfa sig í íslensku, blandað er saman hóp málnefna og málfara/móðurmálshafa. Málfarar sitja við borð og málnefmar flakka á milli borða og spreyta sig á spjalli á íslensku.

Útgangspunkturinn er sá að stuðla að blöndun hópa svo að æfing á báða bóga eigi sér stað. Það þarfnast nefnilega ekki síður æfingar að gera sig skiljanlegan án þess að skipta yfir á ensku. Allt hefir þetta verið ókeypis og verður svo áfram.

Unnið er á út frá eftirfarandi atriðum: Tölum íslensku uns annað kemur í ljós, eða tölum íslensku af því það er í lagi að fólk fái ekki allt matað ofan í sig, tölum íslensku af því að hluti af ferlinu er að skilja ekki allt, að þurfa að brjóta heilann um hvað viðkomandi hafi sagt, tölum íslensku af því að það er í lagi ef viðkomandi skilur bara 75%, 50% eða jafnvel 25% þess sem sagt var. Það er einnig hluti af ferlinu, tölum íslensku til að senda þau skilaboð að æskilegt sé að fólk læri málið, tölum íslensku með bros á vor og ekki með puttann á lofti, tölum íslensku þannig að möguleikarnir á að orð okkur skiljist séu miklir, lögum málsnið okkar að færni þess sem talað er við, alveg eins og þú talar öðruvísi við afa gamla en við æskuvinninn.

Mannflóran hefir breyst. Enskan er yfir og allt um kring. En það stoðar lítt að sitja með hendur í skauti, horfa í gaupnir sér og gera ekki neitt. Þá breytist sannlega ekkert. Er því mikilvægt að halda íslenskunni á lofti og nota hana á sem fjölbreyttastan hátt í þeim enskuvædda heimi sem við lifum í. Íslenskan verður að endurspeglar okkar breytta veruleika. Punkturinn sá að við þurfum að gefa íslensku oftar séns og um það snýst þessi tilraun vestur á fjörðum.

4. Þar var líka QR-kóði fyrir túrista svo þeir gætu spreytt sig á íslensku: hlekkur á setningar og hljóðskrá.

Kristín Ingibjörg Mar

„Og það er skorsteinn á húsinu mínu“

Ég heiti Kristín Mar, ég er leikskólakennari og ég vinn við verðmætasköpun. Ég ætla að tala svolítið um íslenskuna, enskuna og bernskuna – þennan hluta æviskeiðsins þegar allt er að verða til og mótað. Ég hef unnið með börnum nánast alla mína starfsævi, lengst af samt í tveimur leikskólum. Ég hef alltaf haft mikinn áhuga á íslenskri tungu og mun hér tala út frá reynslu minni í starfi með leikskólabörnum.

Fyrir um sex til sjö árum var tekið við mig viðtal, – þetta var ung stúlka í námi í íslensku sem var að vinna verkefni. Hún spurði mig spurninga um það hvort við leikskólafólk yrðum vör við að börnin væru farin að blanda ensku inn í talmál sitt. Á þessum tíma þurfti ég að hugsa mig dálítið um og leita í huganum. Ég mundi ekki eftir mörgum dæmum, einhver orð notuðu jú börnin sem þegar eru orðin viðtekin eins og *ókei* og *bæ* en svo var aðeins farið að bera á því að þau notuðu heiti yfir liti og tölur á ensku í stað íslensku. Ég man líka eftir að hafa sagt henni frá því að barn í hópnum hafði sagst hafa tekið selfí. Ég spurði barnið hvað það væri og barnið lýsti því með látbragði, teygði handlegginn út og smellti af. Á þessum tíma vissu ekki öll börnin hvað það var að taka selfí svo þarna voru þau líka að fylgjast með barninu útskýra það. Svárið við spurningunni um það hvort enskan blandaðist inn í talmálið var þarna eiginlega: Nei, ekki svo mikið.

Þegar ég velti sömu spurningu fyrir mér í dag er svárið hins vegar annað. Enskan heyrir mjög mikið og á stundum fara samtöl barna í leik fram á ensku.

Sum orð heyrast nú mjög oft sögð á ensku, þetta eru orð eins og *rainbow*, *dinosaur*, *unicorn* og *diamond* í staðinn fyrir regnboga, risaeðlu, einhyrning og demant og það er mjög algengt að börn telji á ensku og noti orð um liti á ensku. Börnunum finnst mjög flott að tala ensku, eru stolt af því og vilja gjarnan sýna kunnáttu sína í málinu. Dæmin eru mýmörg. Þau tala um að eitthvað sé *crazy* og *scary* og *creepy*, þau tala um *zombies* og *monsters*, þau segja að allt sé *fine* eða *fake* eða *easy*, þau kvarta yfir því að vinirnir *cheat*-i og svona mætti lengja telja. Áhrif ýmiss konar fjölmiðla og afþreyingariðnaðar setja mark sitt á daglegt líf barna í dag og þrátt fyrir að barnaefni í sjónvarpi sé talsett á íslensku þá eru börn að horfa og hlusta á efni á ensku. Börn allt niður í yngsta aldurshópinn í leikskólanum eru að slá um sig með enskum orðum og frösom.

Samfélagið hefur líka breyst mikið á síðustu árum, börnum af erlendum uppruna fjölgar stöðugt í skólum landsins og það er lærdómsrík áskorun fyrir alla. Í leikskólunum ber okkur að virða heimamál þeirra barna sem í skólunum eru og okkur er það bæði ljúft og skylt. Við gerum okkur far um að læra einstök orð á hinum ýmsu tungumálum, við biðjum börnin og stundum foreldrana um að kenna okkur eitthvað og gerum börnunum ljóst að það sé merkilegt og eftirsóknarvert að kunna fleiri en eitt tungumál. Það eru sem sé mörg sjónarhorn í þessari umræðu. Engu að síður er íslenskan það mál sem við tölum og kennum í leikskólanum og ef samtöl

barnanna fara yfir í að vera á ensku þá minnum við þau á að íslenskan er leikskólamálið. Þetta samræmist málstefnu Reykjavíkurborgar þar sem segir að íslenskan eigi að vera í öndvegi og allir skólar sem starfa á vegum borgarinnar eigi að setja sér sína eigin málstefnu í samræmi við þá málstefnu.

Í þeim tveimur leikskólum sem ég hef lengstan starfsaldur í hefur alltaf verið unnið markvisst að því að efla málþroska barna, bæða þau í orðum, lesa fyrir þau, syngja með þeim, ríma, klappa atkvæði orða, setja saman orð og taka þau í sundur. Við setjum orð á alla hluti og athafnir og síðast en ekki síst – spjöllum við börnin hvenær sem tækifæri gefst. Málþroskinn eflist í samskiptum við aðra þar sem allir hafa eitthvað til málanna að leggja. Eftir því sem árin hafa liðið hefur orðið til stöðugt meira úrval aðferða og námsefnis til að auðvelda kennurum að vinna með tungumálið okkar. Mig langar að nefna tvær aðferðir sem við notum þar sem ég starfa núna og hafa gefist mjög vel. Til eru mörg önnur verkfæri en ég beini sjónum að þessu tvennu.

Annars vegar er það *Orðaspjallið*, skemmtileg aðferð sem miðar að því að efla orðaforða og hlustunarskilning barna. Á deildinni minni, sem er deild elstu barnanna, er það þannig að ég vel bækur og finn í þeim orð eða orðatiltæki sem eru ekki í einfaldasta grunnorðaforða barnanna heldur í hinu stóra millilagi þar sem íslenskan geymir ótrúlegan fjölda orða. Ég útbý litla miða með orðunum og orðatiltækjunum og festi á bókarkápurnar. Aftan á miðana skrifa ég svo skýringu á orðinu eða orðatiltækinu þannig að einu gildir hvaða kennari les bókina, skýringin er sú sama hjá okkur öllum. Við lesum tvær bækur með *Orðaspjalls*-aðferðinni á viku og lærum tvö orð og orðatiltæki í hverri bók. Áður en sagan er lesin eru nýju orðin kynnt til sögunnar og börnin giska á merkingu og velta þeim fyrir sér, síðan eru þau beðin um að hlusta vel þegar sagan er lesin og láta vita þegar orðið kemur fyrir. Börn eru mjög hugmyndarík og dæmi um útskýringar eru t.d. að dorga merki að öskra (af því það rímar við orga, sagði barnið sem giskaði) og afturganga merki að ganga aftur á bak. Einhverju sinni var orðið *þrusk* til umfjöllunar og einmitt þá var verið að ganga frá

eftir hvíld og það heyrðist þrusk úr næsta herbergi svo allir gátu hlustað á þruskið. Við kennarar reynum svo að minna á orðin, nota þau og hvetja börnin til hins sama svo þau festist í minni.

Hitt námsefnið sem við nýtum okkur í leikskólanum heitir *Lubbi finnur málbein*. Lubbi er hundur sem hjálpar börnum að læra máhljóðin. Við vinnum með Lubba nýtum við okkur bókina *Lubbi finnur málbein*, sem og margs konar spjöld með myndum, leiki, bingó og fleira. Börnin læra máhljóðin, læra tákni fyrir þau, syngja lög þar sem áherslan er á ákveðið máhljóð, hlusta á stuttar sögur þar sem máhljóðið kemur mjög oft fyrir o.s.frv. Þau hlusta líka eftir hljóðinu í orðum, finna út hvort hljóðið er fremst, aftast eða í miðju orði og svona mætti lengi telja. Þau teikna myndir af einhverju sem inniheldur máhljóðið og við förum í vettvangsferðir að leita að orðum sem innihalda það. Eitt máhljóð á viku er tekið fyrir og unnið með það í svokölluðum Lubbastundum.

Þessar tvær aðferðir bæta sannarlega ýmsu við í orðaforða barnanna og auka málvitund og málskilning þeirra í íslensku. En hvað með barnamenninguna? Barnamenning er í mínum huga búin til af börnum, með börnum eða fyrir börn og er ákaflega skemmtilegt fyrirbæri. Þegar best lætur og börnin ráða ferðinni er ýmislegt sem ég hef séð á mínum leikskólaferli sem mér finnst vera ekta barnamenning og færast fyrirhafnarlaust á milli barna án íhlutunar fullorðinna. Frá því ég byrjaði að vinna hefur til dæmis tvennt haldið algjörlega velli, annars vegar „Hvað ertu gamall/gömul í glasinu?“ Það heyrst sagt þegar börnin lyfta glösunum sínum og skoða tölur sem leynast undir botninum. Hitt er *draugavatn*, það er þegar börnin fá sér fyrst mjólk í glasið, drekka hana og hella síðan vatni í á eftir. Þá myndast svona þokulitað vatn sem kallast draugavatn og enginn fullorðinn kennir börnunum heldur.

Annað hefur ekki enst eins vel. Sum okkar muna eftir frösum eða orðarunum sem gengu barna á milli og þau notuðu oft í leikjum hér áður fyrr á borð við „Grýla píla, appelsína“, „missti skóinn oní sjóinn ...“, „íslenski fáninn, bandaríski bjáninn“, „hvað ertu að glápa eins og gömul sápa“ og bullfrasinn „nenene

búbú?“ Nú heyrir „easy peasy, lemon squeezy“, „what the heck“, „oh my god“, „who let the dogs out?“, „I like to move it, move it“, „chicken wing, chicken wing, hot dog and balony, chicken and macaroni, chilling with my homies“. Þetta læra þau af *Youtube* eða úr einhverjum teiknimyndum. Úr tölvuleikjunum koma orð á borð við að *upgrada* og að *joina*, „viltu joina mig“ heyrir stundum sagt og jafnvel „viltu joina mig í hide and seek?“ Kannski það verði eftir nokkur ár búið að taka yfir í staðinn fyrir „viltu vera memm?“

Lítum á hefðir eins og öskudagsbúninga. Upp úr 1990 var talsvert um heimagerða búninga og í leikskólanum sem ég starfaði þá skapaðist sú hefð að börnin veldu sjálf hvað þau vildu vera, við söfnuðum efnum og gömlum flíkum og öðrum efnivið sem börnin fengu að nota til að búa til sína eigin búninga. Þau völdu sér oftast að vera eitthvert dýr, norn, prins, eða sjúklingur t.d. og svo voru það aðeins flóknari búningar eins og kafari eða klukka. Allt var samt hægt að útfæra og útbúa. Í dag telst til undantekninga ef búningarnir eru heimatilbúnir, nánast öll mæta þau sem persónur í teiknimyndum eða jafnvel tölvuleikjum, efni sem oft er framleitt í enskumælandi löndum. Þau eru þannig Hulk, Elsa í Frozen, Hermione Granger, Spiderman, Maribel í Encanto o.s.frv. Þarna hefur dægurmenning Disney, Marvel og annarra teiknimyndarisa heldur betur tekið yfir. Þetta kemur líka oft fram í leikjum barnanna sem leika persónur út teiknimyndum og tölvuleikjum, þau þekkja öll auðvitað *Youtube* og *Roblox* og hafa sum hver horft á myndir eða brot úr myndum sem við kennarar vitum mætavel að eru ekki við hæfi barna.

Og aftur að íslenskunni. Ef samtöl barnanna í leik færast yfir í að vera á ensku reynum við kennarar að leiða þau aftur að íslenskunni, ýmist með því að minna á að íslenskan er leikskólamálið eða einfaldlega koma með athugasemdir eða spurningar á íslensku til að snúa þeim þangað aftur. Hér er nýlegt dæmi af minni deild: Fimm börn leika saman í herbergi þar sem leikefnið er stórir kubbar og risaeðlur. Eitt barnanna segir: „Þið getið ekki giskað á passwordið.“ Annað barn svarar: „Passwordið er 12345.“ „Nei, passwordið er ekki 12345, 12345 er ekki réttur kódi.“ „Hvað er kóðinn?“ Ég heyri þetta, stíg inn í herbergið og spyr: „Hva, kann enginn lykilorðið hérna?“ „Nei það er ekkert lykilorð hjá okkur, bara svona takki sem maður ýtir á. Það er bara lykilorð hjá þeim.“ ... Og þar með er orðið *lykilorð* komið inn í leikinn. Við hvetjum til samræðna, leikum með orðin, bullum og ruglum, rímum og veltum fyrir okkur merkingu. Orðaforði, orðaforði, orðaforði.

Það er að mínu mati óumdeilt að enskan sækir á, bæði í talmáli og menningu barna. Engu að síður er óbilandi kraftur í bernskunni og börn koma til mín og segja mér að kisan sín sé litskrúðug, að fjársjóður sé eitthvað mjög dýrmætt, að þarna hafi munað mjóu, að peysan sé á röngunni og að það sé skorsteinn á húsinu. Og eins og ævinlega, er ég bjartsýn fyrir hönd bernskunnar, við hjálpumst að við að stappa stálinu í íslenskuna með því að nota hana og leika með hana, hvað framtíðin ber í skauti sér veit enginn, – það bara gerist, lífið.

Takk fyrir að hlusta.

Helga Hilmissdóttir

Mímósas er life!

Enska, dægurmenning og málnotkun ungs fólks á Íslandi

1. Inngangur

Segja má að í íslensku, eins og í öðrum evrópskum tungumálum, sé til ákveðinn slangurstíll sem stór hluti ungs fólks tileinkar sér á grunn- og framhaldsskólaaldri. Hann er hluti af sjálfsmyndarsköpun ungs fólks sem er að þroskast og verða að fullorðnum einstaklingum (sjá t.d. Stenström, Andersen og Hasund 2002 um *slanguage*). Þessi slangurstíll er bundinn ákveðnu tímabili í lífinu og margt af því sem er áberandi í samtölum yngri kynslóðarinnar eldist af fólki og hverfur en annað verður eftir sem hluti af óformlegu málsniði viðkomandi einstaklinga. Á Íslandi og hinum Norðurlöndunum einkennist slangurstíll ungs fólks m.a. af mjög enskuskotnum orðaforða. Talað er um að ensku orðin rati inn í móttökumálin ekki síst í gegnum alþjóðlega dægurmenningu eins og sjónvarpsþætti og tónlist (Kotsinas 2002:38, Beers Fägersteen 2023, Helga Hilmissdóttir og Peterson 2023).

Tilgangur greinarinnar er að skoða orðaforðann sem notaður er í samtölum ungs fólks á Íslandi á tvítugs- og þrítugsaldri. Ég mun velja fyrir mér eftirfarandi spurningum: Hversu enskuskotin eru samtöl ungra Íslendinga? Hvers konar orð og frasar eru fengin að láni og hvert er hlutverk þeirra í samtölunum? Á Íslandi hefur á undanförunum árum verið rætt um gagnvirka tölvuleiki, myndskaið á samfélagsmiðlum og annað afþreyingarefni sem áhrifaþætti sem ógnað gætu formi og umdæmi tungunnar og var efniviður valinn með hliðsjón af því (sbr. Eirík Rögnvaldsson 2016:23). Til

grundvallar liggja tvenns konar upptökur, annars vegar einkasamtöl unglingsdregja sem eru að spila tölvuleiki og hins vegar samtöl tveggja ungra kvenna sem framleiða hlaðvarpsþætti þar sem fjallað er um tísku, lífsstíl og ýmis önnur dægurmál.

2. Enska og íslenska í íslenskum samtölum

Þegar rætt er um áhrif ensku á íslenskt málsamfélag gleymist oft að gera greinarmun á ólíkum birtingarmyndum máltengslanna. Áhrifin eru þó af ýmsum toga og hafa mismiklar afleiðingar. Til að lýsa máltengslum íslensku og ensku má styðjast við eftirfarandi flokka:

- Bein áhrif frá ensku** sem birtist m.a. í nýjum orðaforða í íslensku, merkingarbreytingum og breytingum á setningagerð. Orðin aðlagast íslensku málkerfi, þ.e. fá íslenskan framburð og beygingarendingar, og lifa eigin lífi í íslensku. Ekki þarf enskukunnáttu til að þessi orð verði hluti af virkum orðaforða mælanda (sbr. Helgu Hilmissdóttur og Elizabeth Peterson 2023).
- Færsla** (e. *transfer*) orða, setningarliða og heilla segða úr ensku yfir í íslenskt samhengi (sbr. Auer 2000:170). Orðin eru ekki aðlöguð að íslensku málkerfi og eru stundum borin fram með áberandi amerískum hreim (þ.e. sviðsetning á því hvernig amerísk enska hljómar í eyrum mælanda).
- Málvíxl** (e. *code-switching*) þar sem tvítyngdir einstaklingar skipta úr einu tungumáli yfir í annað. Ástæða málvíxla má ýmist rekja til viðmælanda,

t.d. eins og þegar starfsmaður á kaffihúsi þarf að velja mál með tillit til viðskiptavina, eða sjálfs umræðuefnisins, þ.e. þegar einskonar skil verða í samtalinu. Sem dæmi um hið síðarnefnda má nefna skil sem verða þegar skipt er um umræðuefni eða mælandi vill skjóta inn persónulegri athugasemd í hlutlausu frásögn (Auer 2000:176).

4. **Umdæmistap** (e. *domain loss*) sem á sér stað þegar tungumál hættu að vera nothæf eða gjaldgeng á ákveðnum sviðum þjóðfélagsins, t.d. í ferðaþjónstu, í viðskiptalífínu eða innan ákveðinna vísindagreina (sbr. Kristján Árnason 2001).

Færa má rök fyrir því að málumhverfi ungs fólks á Íslandi mótist á einhvern hátt af öllum þessum þáttum. Undanfarnir ár höfum við t.d. fylgst með því hvernig enskan hefur orðið svo til allsráðandi í íslenskri ferðaþjónustu og algengt er að afgangi á veitingastöðum fari fram á ensku. Einnig hafa foreldrar og kennarar sagt frá því hvernig þeir hafa orðið vitni að því hvernig börn og ungt fólk víxli á milli ensku og íslensku, til dæmis til að koma til móts við samnemendur sem ekki hafa íslensku að móðurmáli. Sama gildir um samtöl þar sem umfjöllunarefnið kallar að þeirra mati sérstaklega

á ensku, til að mynda samtöl sem eiga sér stað samhliða tölvuleikjaspilun. Hér verður þó ekki talað um ensku í stóra samhenginu, þ.e. hvort og hvenær íslenskumælandi ungmenni skipta algjörlega yfir í ensku heldur er aðallega fjallað um fyrstu tvo liðina: bein áhrif ensku á íslensku og færslu frá ensku yfir í íslenskt talmál. Mörkin milli þessara tveggja flokka eru þó oft nokkuð óljós, sér í lagi þegar orð er notað í grunnmynd og lítill munur er á framburði orðanna á íslensku og ensku.

3. Efniviður

Samtölin sem hér verða skoðuð eru af tvennum toga. Í fyrri flokknum eru samtöl sem eiga sér stað á meðan tveir fimmtán ára drengir spila tölvuleik í gegnum Playstation-leikjatölvu. Í síðari flokknum er upptaka af hlaðvarpsþætti tveggja kvenna á tuttugasta og sjötta og sjöunda aldursári en markhópur þáttarins er aðallega ungar konur. Umrædd samtöl voru skráð af höfundu greinarinnar með leyfi allra þátttakenda. Öllum nöfnum og öðrum persónugreinandi atriðum var breytt við skráningu og skráningarlykill er í viðhengi. Tafla 1 sýnir upplýsingar um samtölin.

Tafla 1: Yfirlit yfir efnivið.

	Tölvuleikjasamtöl (2021)	Skvísuhlaðvarp (2022)
Lengd	3 klst. og 10 mín.	1 klst. og 16 mín.
Þátttakendur	Tveir nánir vinir, fimmtán ára drengir í grunnskóla.	Tvær nánar vinkonur á miðjum þrítugsaldri.
Samtalstegund	Einkasamtöl sem eru aðeins á milli drengjanna og eru ekki ætluð öðrum.	Hlaðvarpsþáttur sem tekinn er upp með áhorfendur (á Youtube) eða áheyrendur (á hlaðvarpsveitum) í huga.
Umfjöllunarefni	Samtölin eru ekki skipulögð fyrirfram en mótast af tölvuleiknum og því sem birtist á skjánum.	Samtalið er að einhverju leyti skipulagt fyrirfram. Þátturinn hefur ákveðið þema og fyrirfram ákveðin umfjöllunarefni, t.d. með auglýsingar styrktaraðila í huga.
Yri aðstæður	Samtöl í gegnum hljóðrás þar sem þátttakendur deila sama sýndarheimi. Hljóðgæðin eru ekki mjög góð og drengirnir geta ekki séð líkamstjáníngu og svipbrigði hvor annars.	Samskipti augliti til auglitis þar sem þátttakendur tala saman með áheyrendur/ áhorfendur í huga. Konurnar nota svipbrigði og líkamstjáníngu sem þær þurfa stundum að útskýra fyrir þeim sem eru aðeins að hlusta.

Strákarnir, sem ég kalla Boga og Svenna, eru ekki á sama stað í raunveruleikanum en hittast í sýndarheiminum þar sem þeir hafa búið sér til „kalla“ sem þeir stýra. Leikurinn sem þeir eru að spila heitir Grand Theft Auto. Hann snýst um að safna stigum með ýmiss konar glæpastarfsemi, t.d. eiturlýfjaframleiðslu og öðru sem því fylgir. Málumhverfi leiksins er á ensku: allar upplýsingar, skilaboð og verkefnalýsingar sem birtast á skjánum eru skrifaðar á ensku og allar sýndarverur sem leika hlutverk í leiknum ávarpa drengina á sama máli. Bogi og Svenni tala saman í gegnum hljóðrás leikjatólvunnar. Samtal drengjanna er aðeins á milli þeirra tveggja og þeir eru þeir einu sem nota þessa hljóðrás. Í þessum samtölunum skipuleggja vinirnir leikinn og ákveða næstu skref en inn á milli ræða þeir líka sín einkamál, tala um skólann og framtíðardrauma. Leikurinn er því mikilvægur þáttur í félagslífi drengjanna og um leið aðferð til að rækta vináttuna. Bogi og Svenni spila oft og mikið, stundum bara þeir tveir og stundum með öðrum drengjum úr sama vinahópi. Þessi samtöl eru því mikilvæg fyrir þá og leiða má að því líkur að þau hafi einnig mótandi áhrif á málnotkun og orðaforða beggja.

Þáttastjórnendur skvísuhlaðvarpsins sitja við lítið borð með sitt hvora fartölvuna fyrir framan sig þar sem þær hafa skrifað niður atriði sem taka á fyrir í þættinum. Spjallið er óformlegt en þó er þema í hverjum þætti, t.d. tengt sjónvarpsþáttum, frægu fólki eða tísku. Þátturinn sem hér er til skoðunar er afmælisþáttur annars þáttastjórnanda. Framleiðslan er styrkt af ýmsum fyrirtækjum, t.d. matvöruverslun, skyndibitastað og heildsala, og þessi fyrirtæki stýra að einhverju leyti umræðuefninu. Ýmislegt bendir til að þáttastjórnendur lesi stundum upp kynningartexta sem skrifaður er af styrktaraðilum og það hefur að sjálfsögðu áhrif á orðaval. Samtölin eru að miklu leyti leikur eða sviðsetning og skemmtun fyrir hlustendur. Mikilvægt er að hafa í huga að umsjónarmenn hlaðvarpa hafa önnur viðmið en þáttastjórnendur sem starfa á stórum fjölmiðlum sem fylgja ákveðinni málstefnu sem mörkuð er af yfirmönnum stofnunarinnar. Hlaðvarpstjórnendur

hafa frjálsar hendur og marka sína stefnu sjálfir. Nýir þættir skvísuhlaðvarpsins sem er efniviðurinn í þessari rannsókn eru framleiddir u.þ.b. tvisvar í viku og gerðir aðgengilegir bæði á hlaðvarpsveitum (aðeins hljóð) og á Youtube (hljóð og mynd).

4. Hvað er íslenskur orðaforði og hvað ekki?

Þegar fjallað er um ensk áhrif á íslensk samtöl þarf að skilgreina hvað er íslenska og hvað er enska. Mörkin geta verið óljós og alls ekki alltaf augljóst hvort telja skuli ákveðið orð sem hluti af íslenskum orðaforða eða ekki. Orð sem hafa háa notkunartíðni í óformlegu máli og hafa jafnvel verið notuð í íslensku í fleiri áratugi hafa sum hver aldrei hlotið fastan sess í málinu. Nægir þar að nefna orð á borð við *næs* og *beisikklí* þar sem fyrra orðið er flokkað sem „ekki fullviðurkennt mál“ í *Íslenskri nútímamálsorðabók* en hið síðara kemst ekki einu sinni á blað. Í þessu samhengi virðist því stundum skipta mun meira málin hverjir nota orðið og í hvaða samhengi heldur en hversu algengt orðið er í daglegum samskiptum sem fara fram á íslensku. Orð sem tilheyra óformlegu talmáli ungs fólks er t.d. ólíklegra til að hljóta viðurkenningu sem hluti af íslenskum orðaforða heldur en orð sem koma fyrir í máli ráðandi stétta.

Viðhorf okkar til þess hvaða orð skulu teljast til íslensks orðaforða og hvaða orð eigi ekki heima þar mótast af ólíkum þáttum eins og t.d. skólagöngu, málarslegu umhverfi og skoðun okkar á þróun tungumálsins. Því er vandasamt í rannsókn sem þessari að draga mörkin og telja fjölda enskra orða sem koma fyrir í samtölum. Til að einfalda málið eru mörkin að þessu sinni miðuð við útgefna orðabækur. Orð sem eiga sér enskan uppruna og eru merkt sem „ekki fullviðurkennt mál“ í *Íslenskri nútímamálsorðabók* eða komast ekki á flettulistann eru flokkuð sem ensk orð. Sem dæmi um slík orð má nefna orðin *næs*, *kúl* og *beisikklí*. Nafnorðið *djók* og sagnorðið *djoka* eru hins vegar merkt sem „óformlegt mál“ og teljast því hluti af íslenskum orðaforða. Þessi einfalda regla er viðhöfð hér til að draga skýr mörk og sneiða hjá snúnum álitamálum.

5. Tölulegt yfirlit yfir enskunotkun í efniviðnum

Fyrsta skref greiningarvinnunar fólst í að flokka orðaforðann í íslenskan og enskan. Þegar meta átti umfang enskuáhrifa var ekki aðeins litið til einstakra orða heldur var tekin sú ákvörðun að skoða allar samhangandi og merkingabærar einingar sem eina heild. Þannig er nafnliður á borð við *my worst fear* ekki flokkaður sem þrjú orð, fornafn, lýsingarorð og nafnorð, heldur er litið á hann sem eina heildstæða einingu (N=1). Þetta gefur raunsannari mynd af enska orðaforðanum heldur en að flokka og telja hvert orð fyrir sig. Slík nálgun verður m.a. til þess að orð eins og ákveðinn og óákveðinn greinir eða persónufornöfn komast ekki á blað, enda koma þessi orð aldrei fyrir ein og sér í efniviðinum. Þau fylgja enskum nafnorðum og allur nafnliðurinn er fenginn að láni sem ein heild. Tafla 2 sýnir fjölda eininga úr ensku í hvoru gagnasafni fyrir sig.

Tafla 2: Skipting orðaforðans í íslenskan og enskan.

	Tölvuleikjasamtöl (3 klst. og 10 mín.)		Skvísuhlaðvarp (1 klst. og 16 mín.)	
Íslenskur orðaforði	17.218	89,6%	14.421	96,9%
Einingar úr ensku	1.988	10,4%	468	3,1%
Samtals	19.206	100,0%	14.889	100,0%

Eins og sést á Töflu 2 er hlutfall ensku mun hærra í tölvuleikjasamtölum drengjanna, eða 10,4%, orðanna á móti 3,1% í hlaðvarpi ungu kvennanna. Í báðum flokkunum er hlutfallið þó mun hærra en í fyrri rannsóknum mínum á notkun aðkomuorða í útvarpsþáttum íslenskra unglunga, þótt þær rannsóknir hafi fyrir og fremst verið eigindlegar og því ekki snúist um greiningu á fjölda tilvika (sjá Helgu Hilmisdóttur 2001).

Orðum er skipt í eftirfarandi flokka:

1. **Nafnorð og nafnliðir** sem vísa í lifandi verur, hluti eða hugtök. Auk nafnorða koma stundum fyrir lýsingarorð, persónunöfn, tölur eða greinir (t.d. *the second man, my worst fear, ivy league*)
2. **Lýsingarorð** sem lýsa einkennum eða persónuleika og eru notuð stök eða með

íslensku nafnorði (t.d. *crazy, boring, amazing, creepy*)

3. **Sagnorð** sem segja frá því sem gerist (t.d. *followa, downloada*)
4. **Atviksorð** sem tákna hvernig eitthvað er gert (t.d. *djókingly, full-on*)
5. **Samskiptaorð** sem ekki fela í sér merkingu sem vísa út fyrir samtalið heldur eru notuð til að sýna viðbrögð, viðhorf eða tengsl viðmælenda eins og t.d. ávörp, blótsyrði, afsökunarbeiðnir og orðræðuagnir (t.d. *jess, fokk, yo, sorri, beibið*)
6. **Heilar segðir** sem fela í sér einhverja merkingu sem vísar út fyrir samtalið (t.d. *oh that's so cute, we love mimosas*)

Skoðum fyrst hvernig þessi orð dreifast. Tafla 3 sýnir skiptingu orða í flokka.

Tafla 3: Skipting enskra orða og frasa í flokka.

Einingar	Tölvuleikjasamtöl (1.988 einingar)	Skvísuhlaðvarp (468 einingar)
Nafnorð og nafnliðir	49,5%	42,3%
Stök lýsingarorð	5,0%	11,3%
Sagnorð	12,0%	8,1%
Atviksorð	0,5%	2,1%
Samskiptaorð	26,4%	9,8%
Heilar segðir	6,6%	17,3%
Samtals	100%	100%

Eins og sjá má í Töflu 3 er stærsti flokkurinn nafnorð og nafnliðir eða tæplega helmingur allra enskra orða í efniviðnum (49,5% og 42,3%). Hlutfallið hér er mun lægra en í fyrri rannsóknum þar sem aðkomuorð í dagblaðatextum hafa verið til skoðunar. Samkvæmt þeim mælingum var hlutfall nafnorða um 92,9% (Selback 2007). Eins og aðrir hafa bent á (Sharp 2001) virðist hlutfall nafnorða fara lækkanandi eftir því sem samtöl eru óformlegi og áhrif ensku eykst (sjá einnig umræðu hjá Helgu Hilmisdóttur og Peterson 2023). Áhugavert er að samsetningin er þó ólík á milli tölvuleikjasamtalanna og hlaðvarpsþáttanna.

Í tölvuleikjasamtölunum eru samskiptaorðin áberandi, t.d. blótsyrði og ýmiss konar upphrópanir. Í hlaðvarpsþáttunum hafa hins vegar lýsingarorð og heilar segðir meira vægi en hjá drengjunum.

6. Ensk orð og frasar í samhengi

Við skulum nú snúa okkur að raunverulegum dæmum þar sem ensk áhrif birtast í samhengi. Fyrsta dæmið sýnir hvernig tölvuleikurinn og málumhverfi hans hefur mótandi áhrif á orðaval drengjanna. Eitt af verkefnum drengjanna í leiknum er að búa til persónu sem er staðgengill þeirra í sýndarheimum. Þeir kaupa föt á „kallinn sinn“, fara í klippingu, fá sér húðflúr, kaupa skartgrip og ný farartæki. Þegar þeir kaupa nýjar vörur þurfa þeir að fara inn í verslanir og opna felliglugga þar sem vöruúrvalið birtist. Heitin sem birtast í felligluggum leiksins eru oft mjög sértæk, t.d. ákveðin fatasnið eða tegundir af skartgripum. Í samtölum Boga og Svenna lesa þeir því oft heitin beint af skjánum og sum orðin nota þeir líka í samtölum sín á milli. Þetta á einnig við þegar orðin eru ekki fyrir framan þá eins og í þessu tilviki. Hér erum við komin inn í fataverslun og jafnvel áður en Bogi fer inn í búðina talar hann um að hann ætli að kaupa sér *turtleneck* (lína 1). Það er einmitt orðið sem birtist svo í felliglugganum þegar hann er kominn inn í búðina (lína 3).

(1) Að velja *turtleneck*: ÍU-töl-gta2

(B=Bogi, S=Svenni)

```
01 B ókei (.) nei ég ætla að kaupa mér eh turtleneck
02 (1,4)
03 B ég er að hugsa um að kaupa gráan→
04 (1,5)
→ 05 B %eða hvít- beige ((borið fram beidge))
→ 06 B beige litur vel út
07 (2,1)
```

Þegar Bogi finnur *turtleneck* í felliglugganum (lína 2) rennir hann í gegnum listann og mátar örsnögg peysurnar í hinum ýmsu litum (línur 3–5). Í fyrstu notar hann íslensku orðin *gráan* og *hvít*- þar til hann staðnæmist við orðið *beige* (lína 5 og 6). Framburður Boga bendir til þess að hann sé að lesa orðið af skjánum fremur en að hann sé að nota litarheiti sem

hann þekkir. Þótt *beis* sé þekkt aðkomuorð í íslensku les hann það sem enskt orð: /peɪdʒ/. Orðin *turtleneck* og *beige* koma bæði fyrir á skjánum eins og sést á Mynd 1 (tímasetning merkt með % í dæmi 1).

Mynd 1: Skjáskot úr tölvuleiknum *Grand Theft Auto*.

Þegar orðaforðinn í samtölum drengjanna er skoðaður kemur í ljós að stór hluti enska orðaforðans er tekinn beint úr tölvuleiknum. Þetta á sérstaklega við um nafnorð þar sem hlutfallið er um 40%. Þessar tölur benda til þess að enskt umhverfi tölvuleiksins eigi drjúgan þátt í því að hlutfall enskra orða er svo hátt í samtölum drengjanna. Hins vegar er óljóst hvort þessi notkun hafi áhrif á orðnotkun drengjanna þegar þeir tala saman í raunheimum eða eiga í samskiptum við annað fólk. Vera má að notkun drengjanna á orðum eins og *turtleneck* um rúllukragabol og *chain* um gullkeðjur sé að mestu leyti bundið við stund og stað, en ekki er hægt að útloka einhverjar yfirfærslur orðaforða úr leiknum og yfir í daglegt líf. Orð sem birtast fyrst á skjánum eiga það nefnilega til að verða hluti af daglegum orðaforða. Þar nægir að nefna orð á borð við *downloada* ‚hlaða niður‘, *leava* ‚hætta í leik‘ og *mapp(ið)* ‚landakort í síma‘.

Dæmi (2) er einnig úr samtali Boga og Svenna. Í brotinu er Bogi að segja vini sínum frá stelpu sem hann fylgir á Instagram. Hér lýsir hann því hvernig stelpan hafi sett inn sömu færslu aftur og aftur í þeim tilgangi að tryggja sér fleiri „læk“ (sjá einnig umfjöllun um sama dæmi hjá Helgu Hilmisdóttur 2021:134)

(2) Gellan sem vildi læk: ÍU-töl-gta4

(B=Bogi, S=Svenni)

```

→ 01 B Ókei það er ein (0,3) þarna gella sem ég er að follow(a)
02 Instagram↓
03 (0,3)
→ 04 B hún er búin að setja fokking (1,1) ni- póstinn sem hún póstaði
05 i gar↓
06 (0,8)
→ 07 B >svona< fjórum [sinnum] á storyið sitt
08 S [já:: ]
09 (0,4)
→ 10 B og eyðir [hinum stjoryunum↓
11 S [*hehehe*]
12 (2,3)
13 S *heh (ha) af hverju heh*
14 (0,5)
→ 15 S það er svona e:::::: la- la- lækaðirðu myndina mína nei:
16 já hérna [édu dudd dudd du::é ((songlar)) ]
→ 17 B [ég póst var að læka það núna *hehhh*]
18 S þú þú náð- þú náðir örugglega ekki:: þú náðir örugglega ekki
→ 19 að læka þú skippaðir örugglega óvart storyinu↓

```

Bogi og Svenni nota hér nafnorðin *póstur* og *story* og sagnirnar *followa*, *pósta*, *læka*, og *skippa*. Öll þessi orð tilheyra sama merkingarsviði, heimi samfélagsmiðla. Eins og þetta samtalsbrot sýnir glögglega virðist umræðuefnið sjálft, þ.e. samskipti á samfélagsmiðlum, kalla á notkun ensks orðaforða. Áberandi er hins vegar hversu vel aðlöguð orðin eru að íslensku málkerfi. Nafnorðin taka greini og beygjast og sagnorðin taka veika sagnbeygingu eins og aðkomuorð gera flest (sbr. Hilmisdóttir 2001). Hér er því ekki um tilfallandi færslu að ræða heldur orð sem eru útbreidd og hafa náð að festast í sessi í hversdaglegu máli margra Íslendinga. Orðin hafa öðlast sjálfstætt líf í íslensku, eru farin að beygjast og fá ákveðna merkingu sem er öðruvísi en í upprunamálinu. Í ensku hafa orð eins og *like* og *story* mun víðari merkingu en í íslensku þar sem merkingin er bundin við heim samfélagsmiðla. Slíkar merkingabreytingar, þ.e. þrenging merkingasviðs, er nokkuð sem oft einkennir orð sem fengin eru að láni úr öðrum málum.

En það eru ekki aðeins orð úr heimi samfélagsmiðla og tölva sem sótt eru í ensku. Í hlaðvarpsþættinum má glögg sjá að ákveðin merkingasvið laða sérstaklega að sér aðkomuorð hjá ungu konunum. Sem dæmi má nefna umræður um stjörnuspeki þar sem heyra má orð á borð við *pisces*, *fiskar*, *leo*, *ljón*, *rising*, *rísandi*, *sun*, *sól* og *moon*, *tungl*. Augljóst er að þessi orð eru ekki hluti af íslenskum orðaforða heldur er hér um tilfallandi færslu úr ensku að ræða. Orðin eru ekki aðlöguð að íslensku beygingarkerfi eða framburði

og notkunin að öllum líkindum takmörkuð við stað og stund. Ef til vill kemur þetta nokkuð á óvart þar sem orðaforði úr stjörnuspeki er vel þekktur flestum Íslendingum. Ástæður þessa vals gætu verið þær að ensku orðin eru mælendum efst í huga á þessu andartaki en svo þarf samt ekki endilega að vera. Tilgangurinn gæti einnig verið sá að sýna tengsl við amerískan menningarheim. Þáttastjórnendur hafa ekki þekkingu sína úr innlendri umræðu um stjörnuspeki heldur fylgjast þær með erlendum miðlum. Það að fólk grípi til enskra orða þýðir nefnilega ekki alltaf að það muni ekki íslensku orðin.

Annað merkingarsvið sem er áberandi í þessu samhengi mætti vísa í sem matur og drykkur sem háður er tiskustraumum og lífstíl, t.d. kokteilar og framandi réttir sem konurnar hafa kynnst á ferðalögum sínum erlendis og hér heima. Í eftirfarandi broti er Unnur að segja áheyrendum frá því hvað hún ætlar að bjóða vinkonu sinni Örnunni upp á í tilefni af tuttugu og sex ára afmæli þeirrar síðarnefndu. Afmælisbarnið Arna veit fátt betra en mímósusur sem er drykkur blandaður úr freyðivíni og appelsínusafa. Hér segir hún frá verslunarferð sinni þar sem hún keypti hráefni í drykkinn.

(3) Mímósas er life: Hlaðvarpsþáttur

(A=Arna, U=Unnur)

```

01 U og ég náði í appelsínusafa lika hh
02 A mhm
→ 03 U til að gera mímósas af því þú elskar [mímósas ]
04 A [*jáháhá ] .hh*
→ 05 A án gríns (.) mímósas er life
06 U án gríns
07 A fyrir þá *sem hh hafa smakkað .hh*

```

Eins og sjá má í þessu dæmi er nafnorðið *mímósas* notað þrisvar sinnum og í öll skiptin er það notað í enskri fleirtölumynd. Ekki er gerð nein tilraun til að laga orðið að íslensku beygingarkerfi. Nafnorðið *mímósa* er þó vel þekkt í íslensku, bæði sem blómaheiti og orð yfir drykkinn sem um ræðir. Með því að nota ensku orðmyndina verður drykkurinn ef til vill meira framandi og spennandi. Hann er hluti af alþjóðlegum lífstíl ungra kvenna, þ.e. að fá sér *bröns* og *mímósusur* í góðra vína hópi. Val á tungumáli getur nefnilega skapað hugrif og með því að nota

ensku fremur en íslensku er hægt að setja sig á svið sem alþjóðlega nútímamanneskju sem er vel að sér í helstu tískustraumum (sbr. Peterson og Vaattovaara 2014 um muninn á *kiitos* og *pliiis* í finnsku).

Annað athyglisvert sem kemur fram í efniviðnum eru breytingar á framburði orða. Í rannsókn minni á slangri í samtölum unglunga um aldamótin voru ensk orð og enskir frasar aðlagðir að íslensku hljóðkerfi (Helga Hilmisdóttir 2001). Það sama er ekki upp á teningnum í þessari rannsókn, sér í lagi ekki í hlaðvarpsþætti ungu kvennanna. Þar eru 11,5% allra orða borin fram með bandarískum hreim (eða a.m.k. eins og hann er túlkaður í íslensku samhengi). Þetta á sérstaklega við um heilar segðir en þetta á einnig í auknum mæli við um lýsingarorð. Í dæmi (4) eru hlaðvarpsstjórnarnir að ræða listaverk sem þeim þykir heldur óhugnanlegt.

(4) Þetta er svo creepy!: Hlaðvarpsþáttur

(A=Arna, U=Unnur)

```
01 U Af hverju er fólk að gera [svona ]
02 A svo [þetta er]
03 svo $creepy$
04 U já↑
```

Segja má að Arna notið enska orðið *creepy* sem eins konar stílvopn. Orðið sker sig frá öðrum orðum í lotunni þar sem það er borið fram með áberandi hreim. Sama gildir um mörg önnur gildishlaðin lýsingarorð í samtölum kvennanna, t.d. orð eins og *fast*, *cute*, *crazy* og *brutal*. Orðin eru borin fram með áberandi hætti t.d. með því að draga seiminn, hækka róminn og jafnvel breyta röddinni. Ef til vill mætti segja að lýsingarorð á borð við *crazy* hafi hreinlega fest sig í sessi í íslensku unglíngamáli með bandarískum framburði. Þar nægir að nefna texta í lagi JóaPé og Króla frá 2018, „Í átt að tunglingu“, þar sem strákarnir syngja eftirfarandi línu *ég veit ég hljóma crazy*. Lýsingarorðið *crazy* syngja þeir með bandarískum hreim.

Eins og fyrri rannsóknir hafa einnig sýnt fram á eru lýsingarorð sjaldan aðlöguð íslensku beygingarkerfi (sbr. Helgu Hilmisdóttir 2001). Ekki er ósennilegt að þetta geri málhöfum auðveldara fyrir

að nota bandarískan framburð einmitt þegar kemur að lýsingarorðum. Íslenskar beygingarendingar og íslenskur framburður haldast nefnilega oftast í hendur og það er sjaldgæft að rekast á orð sem er aðlagð að beygingarkerfi en ekki hljóðkerfi.

Svipað er upp á teningnum í dæmi (5) þar sem báðar konurnar nota sama frasann með bandarískum hreim. Í þessu tilviki er Arna að lýsa togstreitu á milli sín og sambýlismannsins vegna símanotkunar á heimilinu (lína 1–5).

(5) These men: Hlaðvarpsþáttur

(A=Arna, U=Unnur)

```
01 A það pirrar mig ekkert eins mikið eins og þegar Siggi er búinn
02 að vera í símanum
03 (0,5)
04 A svo hættir hann og bara (0,8) @atlarðu bara að vera í símanum í
05 allt kvöld eða?
06 U Já og þú ert nýbúin að taka upp símann eða eitt[hvað]
07 A [já ]
08 U bara [þegiðu þú varst í símanum]
09 A [maður er bara (.)] |<ertu að grínast>
10 grrr
11 (1,6)
12 A sam[mála]
→ 13 U [these] men$ (.) [these men$]
→ 14 A [these men$]
15 (1,0)
```

Unnur vinkona hennar sýnir henni skilning (línur 6 og 8) og eftir stutta pásu (lína 11) dregur hún saman lærdóminn af þessari sögu: *these men*, þ.e.a.s. að þetta sé dæmigerð hegðun karlmannna. Arna samþykkir niðurstöðuna með því að endurtaka sömu orð (lína 14).

Tilsvör á borð við þetta sem birtist í dæmi (5) eru yfirleitt notuð til að koma á framfæri ákveðnu viðhorfi eða tilfinningum. Þau koma oft fyrir eftir að búið er að afgreiða einhver mál, rétt áður en skipt er yfir í nýtt umræðuefni. Tilgangur þeirra er því ekki að miðla upplýsingum eða staðreyndum heldur eru þau fremur notuð til að skapa ákveðna stemningu, draga einhverja almenna ályktun og sýna sammannlegan skilning.

Annað sem ungu konurnar gera til að sýna hvað þær eru vel að sér í amerískri dægurmenningu er notkun á heilum segðum á ensku, þ.e. segðir sem innihalda bæði nafn- og sagnliði, sem er 17,3% af öllum enska orðaforða hlaðvarpsþáttarins. Segðirnar eru notaðar sem ein heild og eru yfirleitt bornar fram með bandarískum framburði. Oft er um að

ræða algeng og stöðluð tilsvör á borð við *haven't we all* eða *tell me about it*, segdir sem gefa til kynna sameiginlegan skilning og eru oft notaðar til að slá á léttu strengi. Í dæmi (6) er Unnur að leggja fyrir spurningar til Örnú frá áhorfendum. Einn aðdáenda þeirra spyr hvernig standi á því að Arna eigi svona sætt barn og ekki stendur á svörum frá móðurinni (lína 1).

(6) Sætt barn: Hlaðvarpsþáttur

(A=Arna, U=Unnur)

```
01 U uhm (.) hvernig áttu svona sætt barn
02 (0,6)
→ 03 A .hhh (.) [I- þúst bara @SI made her skoS@]
04 U [* he he he he* ]
05 A [hún er bara-]
→ 06 U [eSits just a::] combination of dee en I y'knowS@
→ 07 A nei án gríns þetta er ekki einu sinni $combination$
08 (0,5)
09 U >nei þetta er bara þú<
```

Arna bregst við gullhömrinum með því að slá á léttu strengi og svara með leikrænni rödd á ensku: *I made her* (lína 3). Svarið er rammað inn með íslenskum orðræðuögnum: *þúst, bara* og *sko*. Sjálf spurningin er snúin og býður upp á einhvers konar leik, og leikir í þessu samtali fara oft fram á ensku. Unnur grípur strax boltann og kemur með eigin skýringu á útliti barnsins sem hún einnig setur á svið með leikrænni rödd og ýktum bandarískum hreim (lína 6). Þessi sviðsetning skapar hugrenningatengsl við ameríska sjónvarpsþætti.

Að lokum verður að nefna orð sem vísa ekki út fyrir samtalið heldur flokkast sem samskiptaorð, þ.e. orðræðuagnir, blótsyrði, ávörp og kveðjur. Slíkur orðaforði er stór þáttur í tölvuleikjasamtölunum, eða 26,4%, og þar vegur þyngst hlutur blótsyrða á borð við *fokk* og *sjitt* og upphrópana eins og *yo, yeah* og *jess*. (Helga Hilmisdóttir 2023 og væntanlegt). Hlutfall samskiptaorða í hlaðvarpsþáttunum er mun lægri eða 9,8%. Áhugavert er þó að sjá nýja samskiptasiði í samtölum kvennanna, þ.e. hvernig þær skjóta inn nýjum lið í kveðjurútinu samtalanna. Kveðjur eru félagslega flókin fyrirbæri eins og Schelgloff og Sacks (1973) sýndu fram á í greiningu sinni á símtölum í Bandaríkjunum. Kveðjur koma ekki eins og þruma úr heiðskíru lofti heldur þarf að undirbúa viðmælendur

með ýmsum hætti. Í amerískum samtölum vina og vandamanna er andartakið rétt fyrir lokakveðjuna oft notað til að tjá væntumþykju með orðum á borð við *love ya*. Hlaðvarpsstjórnendur, eins og margir aðrir Íslendingar, hafa tekið upp þennan sið að hætti Bandaríkjamanna (sjá Helgu Hilmisdóttur 2020).

(7) We love you: Hlaðvarpsþáttur

(A=Arna, U=Unnur)

```
01 U ah::: [(0,3) skjál fyrir ykkur teboðsgestir
02 A [love you guys]
03 (0,3)
04 U we love you
05 (0,3)
06 A við sjáumst (.) í næstu viku
07 (4,8)
```

Orðaskiptin fara fram á ensku enda ekki hefð fyrir samsvarandi fasa í kveðjum á íslensku: *love you guys—we love you*. Ekki er þó lokuð fyrir það skotið að slík hefð festist í sessi á Íslandi og að frasinn verði notaður á íslensku í framtíðinni. Þegar grunn- og framhaldsskólanemar á Íslandi voru spurðir hvernig þeir kveddu sína nánustu vini sögðust 44 svarenda nota frasann *I love you* og 18 manns gáfu upp íslenska frasann (*ég elska þig*). Miðað við aðrar kveðjur á borð við *bæ* (N=592), *sjáumst* (N=389) og *bless* (N=95) voru þessi svör þó fá þegar könnunin var lögð fyrir árið 2020 (Helga Hilmisdóttir 2020).

7. Lokaorð

Umfjöllunarefni þessarar greinar voru ensk áhrif á samtöl ungs fólks á Íslandi. Skoðuð voru raunveruleg samtöl annars vegar tveggja unglingsdregngja sem voru að spila tölvuleik í gegnum Playstation-tölvu, og hins vegar samtal í hlaðvarpsþætti tveggja kvenna á þrítugsaldri sem fjallar um lífstíl, tísku og dægurmenningu.

Þótt enska sé allsráðandi í tölvuleikjaheiminum töluðu drengirnir íslensku sín á milli. Oft gripu þeir þó til orða, frasa og stundum heilla segða til að ráða fram úr verkefnum sínum í leiknum. Áhrif enskunnar í tölvuleikjasamtölunum mótuðust fyrst og fremst af því að málumhverfið var enskt. Drengirnir þurftu bæði að skilja það sem þar fór fram og geta sett

saman spurningar á ensku til að slá inn í leitarvélur á borð við Google. Orðaforði drengjanna mótaðist þannig af miklu leyti af þessu umhverfi. Þeir lásu orð af skjánum og framburðurinn var oftast aðlagður að íslensku hljóðkerfi. Þeir virtust einnig stundum læra ný orð á meðan þeir voru að spila leikinn. Áberandi var mikil notkun enskra samskiptaorða eins og blótsyrða og ýmiss konar upphrópana.

Í hlaðvarpi ungu kvennanna var enskunotkunin greinilegur liður í sjálfsmyndarsköpun þátta- stjórnenda. Þær notuðu talsvert af stökum lýsingarorðum og stuttum tilsvörum sem þær báru fram með amerískum hreim. Velta má fyrir sér áhrifum snjalltækjabyltingarinnar og samfélagsmiðla hvað þetta varðar. Ungt fólk les ekki ensku í bókum og blöðum heldur heyrir hana fyrst og fremst í myndskaiðum, sjónvarpsþáttum og bíómyndum. Oft minntu þessar lotur á eins konar leikrit eða sviðsetningar þar sem konurnar hermdu eftir fyrirmyndum sínum úr heimi dægurmenningar. Með því að nota þetta stílvopn sýndu þær að þær voru ungar, lífsglaðar konur og heimsborgarar.

Þótt áhrif ensku voru mikil bæði í tölvuleikjasamtölum og hlaðvarpsþættinum fóru

öll samtölin fram á íslensku. Ekki var um eiginleg málvíxl að ræða eins og þau eru skilgreind innan samtalsfræðinnar (sbr. Auer 2000:170). Til að teljst til eiginlegra málvíxla þurfa þátttakendur að bregðast við skiptunum yfir í ensku á einhvern hátt og sýna að þau hafi verið merkingabær, t.d. með því að bregðast sjálfir við á ensku. Slíkt átti sér þó ekki stað í efniviðnum sem um ræðir og jafnvel þótt einstaka segðir voru alfarið á ensku brugðust viðmælendur iðulega við á íslensku t.d. með endurgjöf á íslensku eða nýrri segð á því máli. Unga fólkið í þessari rannsókn notaði hins vegar töluvert mikið af því sem kalla má færslur (e. *transfer*), þ.e. einstaka orð, frasa eða heilar segðir sem komu fyrir á ensku í samtölum sem að öðru leyti fóru fram á íslensku

Að lokum vil ég benda á að samanburðurinn sýnir að áhrif ensku á íslensk samtöl er af ýmsum toga og of einfalt er að segja að ungt fólk grípi til ensku bara af því að það man ekki orðin á íslensku. Fyrirbærið er mun flóknara en svo og þar spilar viðhorf og sjálfsmynd mælenda mjög miklu máli. Ungt fólk notar ensk orð og frasa í samtölum því það hefur val, og það skilur að valið skiptir máli og er merkingarbært í þeirra augum.

Heimildir

- Auer, Peter. 2000. A conversation analytic approach to code-switching and transfer. Í Wei, Li (ritstj.): *The bilingual reader*, bls. 166–187. London: Routledge.
- Beers Fägersten, Kirsty. 2023. Anglicization of the languages of the Nordic countries. Popular culture and everyday discourse. Í Elizabeth Peterson og Kristy Beers Fägersten (ritstj.): *English in the Nordic Countries: Connections, Tensions, and Everyday Realities*, bls. 65–83. London: Routledge.
- Eiríkur Rögnvaldsson. 2016. Um utanaðkomandi aðstæður íslenskrar málþróunar. *Skírnir* 190. ár (vor 2016):17–31.
- Hilmsdóttir, Helga. 2001. Den morfologiska anpassningen av främmande inslag i isländskt ungdomsspråk. Í Anna-Brita Stenström, Ulla- Britt Kotsinas and Eli- Marie Drange (ritstj.): *Ungdommers språkmöter*, bls. 141–156. Copenhagen: Nordiskt ministerråd.
- Helga Hilmsdóttir. 2020. Bæææ skvís! Love ya! *Unglingabloggið*. 3. nóvember 2020. <https://www.islensktunglingamal.com/post/b%C3%A6%C3%A6%C3%A6-skv%C3%ADs-love-ya>.
- Helga Hilmsdóttir. 2021. Leikjatölvur og orðaforði unglunga. Rannsókn á framandorðum í samtölum tveggja grunnskóladrengja. *Ritið* 2021(3): 117–144.
- Helga Hilmsdóttir. 2023. Sprákkontakt och pragmatik. En empirisk undersökning av pragmatiska lån i isländska tonårspojars samtal. Í Matteo Tarsi, Lasse Mårtensson og Henrik Williams (ritstj.): *Från Island till Sverige och tillbaka. Festskrift till Veturliði G. Óskarsson på 65-årsdagen*, bls. 49–67. Nordiska texter och undersökningar 33. Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Helga Hilmsdóttir. Væntanlegt. Málbeiting og sambýli við ensku. Eigindleg rannsókn á *what* og *ha* í tölvuleikjum íslenskra grunnskóladrengja. Í Jóhannes Gísli Jónsson (ritstj.): *Frændafundur 2023*, [bls.]. Reykjavík: Málfræðistofnun Háskóla Íslands.
- Helga Hilmsdóttir og Elizabeth Peterson. 2023. Language Contact and Language Change. Impact on the languages of the Nordic countries. Í Elizabeth Peterson og Kristy Beers Fägersten (ritstj.): *English in the Nordic Countries: Connections, Tensions, and Everyday Realities*, bls. 84–103. London: Routledge.

- Íslensk nútímamálsorðabók. Þórdís Úlfarsdóttir og Halldóra Jónsdóttir (ritstj.). Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <<https://islenskordabok.arnastofnun.is/>>
- Kotsinas, Ulla-Britt. 2002. Engelska ord i nordisk slang. Í Eli-Marie Drange, Ulla-Britt Kotsinas og Anna-Brita Stenström: *Jallaspråk, slanguage og annet ungdomsspråk i Norden*, bls. 37–61. Oslo: HøyskoleForlaget.
- Kristján Árnason. 2001. Málstefna 21. aldar. *Málfregnir* 11:3–9.
- Peterson, Elizabeth, Johanna Vaattovaara. 2014. Kiitos and pliis: The Relationship of Native and Borrowed Politeness Markers in Finnish. *Journal of Politeness Research* 10/2: <https://doi.org/10.1515/pr-2014-0011>.
- Schegloff, Emanuel og Harvey Sacks. 1973. Opening up Closings. *Semiotica* 8/4: 289–327.
- Selback, Bente. 2007. Islandsk. Í Bente Selback og Helge Sandøy (ritstj.): *Fire dagar i nordiske aviser. Ei jamføring av påverknaden i ordførrådet i sju språksamfunn*. Moderne importord i språka i Norden, bls. 25–36. Oslo: Novus forlag.
- Sharp, Harriet. 2001. *English in Spoken Swedish: A corpus study of two discourse domains*. Acta Universitatis Stockholmiensis XCV. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Stenström, Anna-Brita, Gisle Andersen og Kristine Hasund. 2002. *Trends in Teenage Talk. Corpus compilation, analysis and findings*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Viðauki: Skráningarlykill

↓	fallandi lokatónn
↑	rísandi lokatónn
→	jafn lokatónn
(.)	pása styttri en 0,3 sekúndur
(0,5)	pása mæld í sekúndum (hér 0,5 sekúndur)
[	samhliða tal hefst
]	samhliða tali lýkur
:::	langt hljóð (tvípunktur tákna 0,1 sekúndu)
hh	útöndun
.hh	innöndun
>já<	borið fram hraðar en annað í kring
ha-	óklárað orð
ég	áberandi áhersla
£heh£	hlátur
\$já\$	borið fram með amerískum hreim
@tjá@	borið fram með leikrænum hætti
jáhá	með hlátur í röddu

Nýjasta tækni og málvísindi

1. Yfirburðir ensku

Undanfarna tvo áratugi, meðal annars í kjölfar aukins aðgengis að stafrænni tækni, hefur umfjöllun um yfirburði ensku gagnvart öðrum tungumálum fæst verulega í aukana og verið sett í samhengi við þá hættu sem myndast þegar enska er notuð í sífellt fleiri umdæmum annarra mála, þannig að notkunarvið þeirra skerðist og þá ef til vill framtíðarhorfur þeirra einnig (Eiríkur Rögnvaldsson o.fl. 2012, Eiríkur Rögnvaldsson 2016, Iris Edda Nowenstein og Sigríður Sigurjónsdóttir 2021).¹ Segja má að sérstök áhersla hafi verið á stafræn umdæmi og ljóst er að máltækniáætlanir stjórnvalda hafa að hluta til haft það að markmiði að hægt væri að nota nýja tækni á íslensku en ekki einungis ensku (*Samtök atvinnulífsins* 2018). Kapphlaupið við ensku þegar kemur að máltækni framförum er þó strembið, og oft gleymist í umræðu um nýjustu tækni að hún hefur ekki verið útfærð fyrir fjölda tungumála (Bender og Friedman 2018).

Í þessari grein verður lögð áhersla á nýjustu máltæknina sem hefur náð flugi, svokallaða myndandi gervigreind (e. *generative artificial intelligence* (AI)), sem styðst við stór mállíkön eða risamállíkön (e. *large language models*, *LLMs*). Dæmi um slíka tækni eru til að mynda Bard frá Google og GPT-líkönin sem fyrirtækið OpenAI hefur gert aðgengileg almenningi með spjallmenninu ChatGPT. Í umfjölluninni verður helst miðað við ChatGPT sem

hefur vissa sérstöðu í íslensku samhengi, þar sem ráðist var í sérstakt þjálfunaráttak með mannlegri endurgjöf fyrir íslensku í fjórðu útgáfu þess, GPT-4, en hingað til hafði slíkt aðeins verið gert út frá ensku (*OpenAI* 2023, *Miðeind* 2023). Myndandi gervigreind með stórum mállíkönum hefur orðið sérstaklega fyrirferðarmikil í almennri málvísindaumræðu, en sú umræða verður hér reifuð og skoðuð sérstaklega út frá virkni GPT-4 í íslensku.

2. Mikill en umdeildur árangur

Þrátt fyrir skjótan og umfangsmikinn árangur gervigreindarlausna á borð við stór mállíkön er nauðsynlegt að staldra við og vekja athygli á varúðarorðum og gagnrýnisróddum sem hafa sprottið samhliða árangrinum. Segja má að gagnrýni á notkun stórra mállíkóna megi flokka í tvennt, annars vegar gagnrýni á framsetningu þeirra (t.d. sem spjallmenna) og möguleikana sem þau bjóða upp á (t.d. í stað leitarvéla) og hins vegar gagnrýni á starfshætti áberandi fyrirtækja í máltækniþrasum. Hér verður farið stuttlega yfir helstu atriði þessarar gagnrýni áður en fjallað er meira um þýðingu stórra mállíkóna fyrir málvísindi almennt.

Innan gagnrýni á framsetningu og virkni rúmast fjölbreytt sjónarhorn. Í fréttamiðlum hefur til að mynda talsvert verið fjallað um varúðarorð áhrifamanna sem snúa að því að gervigreindartækni sé að verða of öflug og ógni jafnvel framtíð

1. Við þökkum fyrir gagnlegar umræður um stór mállíkön á málþingi Íslenskrar málnefndar 4. maí 2023; þar áttum við sérlega gagnlegt spjall við Hauk Barra Simonarson. Einnig þökkum við fyrir samræður um efnið við Önnu Sigríði Þráinsdóttur í þættinum Orði af orði á Rás 1, Atla Jasonarson, Elmar Unnsteinsson, Steinþór Steingrímsson og Þórhall Eypórsson. Allt sem kann að vera missagt um mállíkön og annað í greininni skrifast þó vitaskuld á höfunda.

mannkynsins (sbr. RÚV.is 2023). Þessari ógn hafa aðrir gagnrýnendur hafnað algjörlega með þeim rökum að framfarir í gervigreind séu alls ekki svo miklar og að um sé að ræða tilefnislausan hræðsluáróður sem ýki virkni gevigreindarlausna og beini athygli almennings frá raunverulegum skaða sem lausnirnar valda nú þegar (Bender og Hanna 2023).

Yfirlit yfir slíkan skaða má að miklu leyti finna í tveimur greinum sem Emily M. Bender, prófessor í máltækni við háskólann í Washington, skrifaði ásamt meðhöfundum sínum 2020 og 2021. Að vísu eru ekki allir höfundar seinni greinarinnar, On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? (Bender o.fl. 2021), skráðir fyrir henni. Um var að ræða starfsfólk Google sem þurfti að draga til baka þátttöku sína í greininni eftir að fyrirtækið hætti við að samþykkja birtingu hennar. Tveir þessara höfunda, Timnit Gebru og Margaret Mitchell, neituðu að draga nafn sitt til baka; sú síðari lét breyta höfundarnafni sínu við greinina í Shmargaret Shmitchell og dró þannig athyglina að því sem Google fór fram á og vísar þetta þannig til þeirra höfundarnafna sem voru strokuð út (sbr. Weil 2023). Þær misstu báðar starf sitt hjá Google í kjölfarið og vinna nú að hluta til sjálfstætt að svokölluðum siðferðismiðuðum gervigreindarlausnum (e. *ethical AI*). Í greinunum tveimur (Bender og Koller 2020; Bender o.fl. 2021) er sérstaklega varað við bjögum (e. *biases*) sem fram koma í líkönunum og eru mögulega hættulegir jaðarsettum hópum (sjá einnig Atari o.fl. 2023 og Marcus 2022 og 2023) og nauðsyn þess að taka öllu efni sem líkönin framkalla með miklum fyrirvara þrátt fyrir markaðssetningu sem gefur til kynna áreiðanleika sem áþekkur er vandaðri upplýsingaleit með hefðbundnum leitarvélum. Þekkt er að spjallmenni á borð við ChatGPT geti myndað sannfærandi ósannindi (Kidd og Birhane 2023) og þannig magnað upp upplýsingaóreiðu (Bender o.fl. 2021, Marcus 2022 og 2023). Þetta tengist að einhverju leyti gagnrýninni á starfshætti fyrirtækja, en sömu gagnrýnendur hafa ítrekað bent á ókosti þess að upplýsingar um þjálfunargögn stórra mállegra líkana á borð við GPT-4 séu ekki aðgengilegar.

Slíkar upplýsingar myndu auðvelda rannsakendum að leggja mat á bjaga og aðra skaðlega þætti í virkni líkananna og afla nauðsynlegrar þekkingar á eðli þeirra. Lögð hefur verið áhersla á kosti þess að hafa þjálfunargögn í opnum aðgangi í umræðum um mögulega löggjöf sem snýr að virkni stórra mállíkana (Bender og Hanna 2023).

Annað sem gagnrýnt hefur verið varðandi starfshætti stórra fyrirtækja sem framleiða stór myndandi mállíkön eru möguleg brot á höfundarréttarlögum (Lucchi 2023), umhverfisáhrif vegna þeirrar miklu orku sem nauðsynleg er til að þjálfna líkönin (Bender o.fl. 2021) og loks notkun ódýrs vinnuafis við óviðunandi starfsaðstæður við þjálfun líkananna (Perrigo 2023). Af þessari umfjöllun er ljóst að stíga þarf varlega til jarðar þegar kemur að notkun og upphafningu stórra myndandi mállíkana, og á það einnig við um mögulegt framlag þeirra til fræðilegra kenningasmíða.

3. Stór mállíkön og málvísindi

Við beinum næst sjónum okkar að málvísindum m.t.t. mállíkana og ræðum málgetu þess líkans sem hefur verið mest í umræðunni undanfarið, GPT-4. GPT-líkönin frá OpenAI liggja til grundvallar viðmótinu eða spjallmenninu ChatGPT sem veitir notendum möguleika á að setja fram fyrirspurnir á mjög einfaldan hátt og sjaldnast stendur á svari frá ChatGPT. GPT-4 þykir hafa svo gott vald á ensku (þ.e. mannlegu máli) að innan málvísinda er jafnvel talað í fúlustu alvöru um dauða kenninga Noams Chomskys (sjá einkum Piantadosi 2023) eins og við komum nú að.

3.1 Málgeta mállíkana

Chomsky er faðir svokallaðrar málkunnáttufræði (eða generatífrar málfræði, e. *generative grammar*) en þar hefur mikið verið gert úr því að börn ná á skömmum tíma að tileinka sér tungumál þrátt fyrir að ílagið – málið sem þau heyra í máltökunni – sé takmarkað. Á ensku gengur þetta undir heitinu *poverty of the stimulus*; á íslensku hefur verið talað um fábreytileika eða fátækt máláreitisins (Sigriður Sigurjónsdóttir 2013:108, Þórhallur Eyþórsson

2013:152). Chomsky telur hæfni til máls einstaka fyrir manninn; hann hafi sérstakan málhæfileika sem aðrar lífverur hafi ekki. Þetta dregur Sigríður Sigurjónsdóttir (2013:108) saman á eftirfarandi hátt:

Kenning Chomskys um meðfæddan málhæfileika manna gerir [...] ráð fyrir að menn hafi áskapaða málfræðikunnáttu, eða nánar tiltekið að þau málfræðiatríði sem eru algildi í tungumálum séu mönnum meðfædd. Þetta er hin svokallaða algilda málfræði sem málkunnáttufræðingar leitast meðal annars við að varpa ljósi á með rannsóknum sínum.

En hvað þá ef tölvur, eða réttara sagt stór mállíkön, geta náð góðum tókum á tungumálinu, sem á að vera okkur meðfætt?

Innan a.m.k. málkunnáttufræðinnar hafa þróast margvíslegar tilgátur og kenningar um málkernfið og hvernig reglum við beitum þegar við tileinkum okkur málið sem við tölum. Málkunnáttufræðingar hika t.a.m. ekki við að tala um alls konar færslur á setningarhlutum; sem dæmi er gjarnan gert ráð fyrir í *hv*-spurningu eins og *Hvern sá María?* að persónubeygða sögnin færir fram fyrir frumlagið *María* og andlagið *hvern* færir fram fyrir bæði persónubeygðu sögnina og andlagið. Setjum sem svo að mállíkanið GPT-4 eigi ekki í vandræðum með þetta og veltum nú fyrir okkur tveimur sviðsmyndum. Í þeirri fyrri gefum við okkur að í máli manna hafi verið sýnt fram á að alls konar færslur verki, þar á meðal færslurnar sem nefndar voru fyrir spurninguna *Hvern sá María?* Þýðir þetta, úr því að við segjum að mállíkanið eigi ekki í vandræðum með spurnarsetningar á borð við *Hvern sá María?*, að mállíkanið hafi lært færslur og færi persónubeygða sögn og spurnarliðinn *hvern* fram fyrir frumlagið?²

Í síðari sviðsmyndinni segjum við að það sé ekkert

meira en tilgáta að færslur verki í mannlegu máli og jafnframt að það séu engar líkur á að mállíkön eins og GPT-4 færi setningarhluta þegar þau mynda spurnarsetningar eins og *Hvern sá María?* Getum við notað þá vitneskju sem við höfum um mállíkön til að hrekja tilgátur um máltökufærli og málkunnáttu mannsins? Svar Stevens Piantadosis virðist vera já en hann skrifaði nýverið grein þar sem hann heldur því fram að árangur stórra mállíkana afsanni kenningar Chomskys.

Piantadosi (2023) leggur áherslu á að stór mállíkön feli í sér tilgátur og kenningar um mál; nái tiltekið mállíkan góðum árangri sé það til marks um góða tilgátu. Þegar mállíkan verður til eru svokallaðar færribreytur stilltar og í tilfelli stórra mállíkana er fjöldi færribreyta óheyrilegur. Ef mállíkan stendur sig vel í tilteknu málfræðilegu atríði hefur vel tekist til við stillingu færribreyta og málfræðitilgátan er þá góð, að mati Piantadosis. Stór mállíkön eins og GPT-4 byggja á tölfræði og líkindum; þau eru þjálfuð á því að giska á næsta orð í segð. Þetta er auðvitað mjög ólíkt því sem margar kenningar í málkunnáttufræði ganga út á, þar sem t.d. hafa verið sett fram sérstök bindilögmál (t.d. Chomsky 1981) og eyjahömlur (t.d. Ross 1967) sem eiga jafnvel að vera algildar í málum heims. Það er kannski ólíklegt að stór mállíkön eins og GPT-4 þurfi á slíkum lögmálum og hömlum að halda við að ná tókum á t.d. ensku heldur beita þau öðrum aðferðum með góðum árangri – og þá er spurningin hvort það sýni að við mannfólkið gerum það ekki heldur. Engu að síður virðast dæmi um það að GPT-4 hafi ekki náð fullkomnum tókum á sumum eyjahömlum; Katzir (2023) ræðir eina slíka hömlu sem hann segir aftur á móti að öll enskumælandi börn hafi full tók á.³ Það vekur sömuleiðis spurningar um hvort það sé e.t.v. talsverður munur á málkunnáttu barna og mállíkana.

En jafnvel þótt Piantadosi (2023) telji góðan

2. Þess má þó geta að GPT-4 virðist ekki hafa full tók á því að mynda *hv*-spurningar. Þegar við báðum um þýðingu úr ensku á íslensku á setningunum *Who did Mary see?*, *Who did Mary meet?*, *Who did Mary fire?*, *Who did Mary hire?* og *Which vase did Mary break?* var fall andlagsins rétt í síðustu þremur spurningunum (*Hvern rak/réð María?* og *Hvaða vasa braut María?*) en í þýðingunni á fyrstu tveimur spurningunum var *hv*-orðið í nefnifalli (*Hver sá/hitti María?*).

3. Katzir (2023) sýnir dæmið *The person that Mary met yesterday and that John will talk to Ed about his new idea tomorrow arrived*. Þessi setning er málfræðilega ótæk. Hér eru tvær samtengdar tilvísunarsetningar. Eyjahamla sem um ræðir segir að þegar tvær setningar eru samtengdar þar sem önnur innihaldi eyðu verði að vera samsvarandi eyða í hinni setningunni líka. Eyðan í fyrri tilvísunarsetningunni (*that Mary met __ yesterday*) er túlkuð sem *the person* úr móðursetningunni en það er engin samsvarandi eyða í samtengdu tilvísunarsetningunni sem skýrir hvers vegna enskumælandi fólk þykir dæmið ótækt.

árangur stórra mállíkana rothögg fyrir kenningar Chomskys segir hann ýmislegt vera sameiginlegt með þessum mállíkönum og sumum kenningakerfum innan málvísinda, svo sem þeim sem leggja áherslu á mynstur eða konstrúsjónir – mynstursmálfræði (e. *Construction Grammar*) er dæmi um slíkt kenningakerfi (sjá t.d. Goldberg 1995, 2006, 2019; sjá einnig Jóhönnu Barðdal, Þórhall Eypórsson og Dewey 2019 sem dæmi um hvernig mynstursmálfræði hefur verið beitt í rannsóknum á íslensku).

Grein Piantadosis hefur vakið mikla athygli og viðbrögð, bæði jákvæð og neikvæð. Chomsky lætur sér fátt um málgetu ChatGPT finnast og telur ekki að hún segi okkur nokkuð um málhæfileika mannsins (sjá t.d. Chomsky, Roberts og Watumull 2023). Það má e.t.v. setja spurningarmerki, líkt og Katzir (2023) gerir í svari við grein Piantadosis, við það að stór mállíkon séu álitin geta sagt okkur mikið um mannlega hæfni. Viðhorf eins og það sem birtist í grein Piantadosis kallar engu að síður á rannsóknir þar sem borin er saman málgeta mállíkana og mál barna (og raunar einnig fullorðinna).

Úr því að velgengi stórra mállíkana er notuð til að leggja mat á kenningar um hæfni mannsins til að læra og tileinka sér tungumál er mikilvægt að rannsaka fleiri mál en ensku í þessu samhengi. Mikilvægur vinkill í þeirri viðleitni að bera saman mál fólks og tölva í fjölda tungumála er ílagið, eða þær mállegu upplýsingar sem bæði börn og tölvur hafa aðgang að til að læra mannlegt mál. Í samanburðinum viljum við væntanlega að ílag mállíkana og barna sé sem líkast, svo sem að fjöldi orða sé svipaður (sbr. samkeppnina BabyLM sem vikið er að síðar), auk þess sem áhugavert er að bera saman árangur mállíkana eftir því hversu mikið af gögnum liggur að baki þekkingunni á ólíkum tungumálum. Til að mynda er ljóst að orðafjöldinn sem liggur til grundvallar þekkingu GPT-4 á íslensku og ensku er alls ekki sambærilegur, svo sem vegna þess að mun minna er til af íslensku efni, m.a. á netinu. Gerir þetta það að verkum að virkni GPT-4 í íslensku er þeim mun verri en virkni í ensku? Eða nægir magnið af íslensku efni (ílagi) sem er til staðar? Auk þessa má spyrja hvort smærri tungumál eins og íslenska séu ekki

einmitt betur til þess fallin að bera saman færni tölva og barna til þess að læra mál, þar sem ílagsmagnið sem mállíkanið hefur úr að móða er sambærilegra ílagsmagninu sem nauðsynlegt er börnum á máltökuskeiði. Warstadt og Bowman (2023) skoða fjölda orðtöka í ýmsum líkönum í samanburði við ílag barna. Þar áætla þeir að heildarfjöldinn við 10 ára aldur sé um 100 milljónir en aftur á móti sé fjöldinn 200 milljarðar í GPT-3, fyrirrennara GPT-4. Það er ekki smávægilegur munur.

Við leyfum okkur nú að varpa fram þeirri spurningu hvort málkerfi tölva (eða mállíkana, sem sagt) sem hafa t.d. séð 100 milljónir íslenskra orða sé svipað eða jafnvel sams konar og málkerfi barna sem hafa heyrt sama fjölda orða.

3.2 Málkerfi barna og tölva

Þegar því er velt fram, eins og í grein Piantadosis, að stór mállíkon geti verið trúverðugar kenningar um eðli mannlegs máls, liggur beint við að bera saman hvernig mállíkon og börn tileinka sér mannlegt mál. Það er auðvitað mjög vandmeðfarið að ætla sér að bera saman málkerfi manna og tölva. Við verðum að gefa okkur margvíslegar forsendur sem kunna sumar hverjar að reynast hæpnar, svo sem að mállíkon búi yfir málkerfi yfirhöfuð, en of langt mál er hins vegar að útlista þær í svo stuttri grein. Ýmislegt orkar tvímælis, svo sem að bera saman ílag mállíkana, sem samanstandur gjarnan af fullmótuðum textum „á blaði“, og ílagið í máltöku barna sem er oft ófullmótað tal og ófullkomnar segðir (raunveruleg dæmi um það, þar sem faðir talar við börnin sín, eru: *hann var í í hérna bænum; jæja, núna ætlar, núna skulum við, Sunneva, núna skulum við hlusta á Svövu*). Ekkert barn lærir mál með því að greina hundruð milljóna ritaðra orða líkt og stóru mállíkönin gera.

En getur verið áhugavert fyrir málvísindafólk sem sérhæfir sig í máltöku barna að skoða máltöku tölva? Þessu hefur verið líkt við þá spurningu hvort hægt sé að læra nokkuð um flug fugla út frá því hvernig flugvélar takast á loft, og svarið virðist vera á þá leið að slíkt geti verið athyglisvert (sjá t.d. Linzen 2023, Yang og Piantadosi 2022, Kodner, Caplan og Yang 2022). Þegar þetta er skrifað er beðið niðurstaðna úr

samkeppni þar sem máltækniþólk þjálfar mállíkan þar sem þjálfunargögnin samanstanda af 10–100 milljónum orða á ensku og innihalda mál sem beinist að börnum, texta úr barnabókum o.s.frv. (sjá lýsingu samkeppninnar, sem á ensku er kölluð BabyLM Challenge, hjá Warstadt o.fl. 2023). Mjög áhugavert verður að athuga hvernig til tekst og bera niðurstöðurnar saman við mál og máltöku barna.

Mjög margt er vitað um það ferli þegar börn taka mál enda mikið rannsakað svið innan málvísinda. Jafnvel þótt ílagið, málið sem börn heyra, sé takmarkað gegnir það lykilhlutverki þegar börn læra móðurmál sitt. Magn og gæði ílags skiptir líka höfuðmáli fyrir málgetu mállíkana. Þess vegna er mjög mikilvægt að við höfum a.m.k. upplýsingar um textana sem mállíkönin hafa aðgang að. Upplýsingar um t.d. hvaða íslensku textar eru á bak við GPT-4 og hver orðafjöldi íslenskra texta í líkaninu er eru óaðgengilegar og það heftir mjög rannsóknir á málgetu mállíkansins.

Ein leið við rannsóknir á barnamáli er þá að gaumgæfa það sem börn segja og skoða frávík frá máli fullorðinna. Ef barn segir *Ég dettaði* (í stað *Ég datt*) drögum við e.t.v. þá ályktun að það alhæfi í málkervi sínu veika beygingu sagna, sem er algengari en sterk beyging, en búumst þá jafnframt við að það tileinki sér síðar sterka beygingu þessarar sagnar. Eftir því sem við best vitum notar langflest eða allt fullorðið fólk sem hefur íslensku að móðurmáli *detta* með sterkri beygingu og því eru það skýr frávík frá máli þess þegar barn segir *dettaði*.

Það segir kannski ekkert sérlega mikið um málhæfni mannsins ef mállíkan sem hefur verið matað á fleiri milljörðum orða nær tókum á óreglulegri beygingu sagna og óreglulegri fleirtöluendingu nafnorða í ensku. Aftur á móti er áhugavert að beita prófum sem hafa verið notuð í barnamálsrannsóknum á mállíkön. Weissweiler o.fl. (2023) gerðu það einmitt nýlega en þar athuguðu þau hvernig GPT-3.5 stendur sig á bullorðaprófi eins og því sem Berko (1958) hannaði og er fræg fyrir. Slík próf eru oft kölluð *wug*-próf eftir einum þætti prófsins en þá var sýnd mynd af veru sem börnin höfðu aldrei heyrt um áður en líkist einna helst fugli;

á ensku kallaði Berko hana *wug*. Barninu var því sagt að þetta væri *wug*. Svo var barninu sýnd mynd af einni slíkri veru til viðbótar og það fengið til að mynda fleirtölu orðsins:

1. Now there is another one. There are two of them. There are two ____.

Berko kannaði ekki eingöngu fleirtölu orða heldur einnig t.d. þátíð bullsagna, eins og *bod* en þá sáu börnin mynd af manni sveifla hlut sem var festur við band:

2. This is a man who knows how to bod. He is bodding. He did the same thing yesterday. Yesterday he ____.

Hér er lykilatriði að börnin þekkja ekki orðin sem unnið er með. Þannig er hægt að átta sig á málkervi sem börn hafa komið sér upp og þau beita á orð sem þau hafa aldrei heyrt áður. Weissweiler o.fl. könnuðu getu GPT-3.5 í ensku (og einnig tamil, tyrknesku og þýsku) í bullorðaprófi sem þau byggðu á prófi Berko. Niðurstaða þeirra er að GPT-3.5 standi sig ekkert sérlega vel í slíku *wug*-prófi; þau nefna sem dæmi að líkanið hafi gefið þátíðina *did*, *blushed* og *fried* (sem sagt þátíð annarra þekktra sagna) af bullsögnunum *dedo*, *blus* og *fride*. Þess skal þó getið að í niðurstöðum sínum á samanburði á mállíkaninu og mannlegri hæfni miðuðu Weissweiler o.fl. ekki við getu barna heldur fullorðinna. Þetta þarfnast frekari rannsókna og spennandi væri að skoða þetta m.t.t. íslensku.

Staðhæfingar um að málgeta stórra mállíkana geti sagt okkur sitthvað um málhæfni mannsins eru að mestu leyti byggðar á getu þeirra í ensku. Þær vekja strax upp áhugaverðar spurningar um hvernig líkönin standa sig í málum sem þau eru ekki sérþjálfuð á og þar sem færri orð liggja til grundvallar. Það er ekki ofsögum sagt að GPT-4 (og þar áður GPT-3.5 og GPT-3) hafi verið mikið í umræðunni undanfarið. Hérlandis hefur verið rætt mikið um íslenskukunnáttu GPT-4 og þá hefur verið bent á að hún virðist talsvert meiri en hjá fyrirrennarinum GPT-3.5. Þrátt fyrir að gögnin sem liggja að baki, eða upplýsingar um þau, séu ekki aðgengileg getur verið mjög áhugavert að skoða getu GPT-4 í íslensku betur.

Þar getum við skoðað frálagið (sem við getum sagt, samanburðarins vegna, að jafngildi málbeitingu hjá mönnum). Við getum einnig sett fram spurningar í netviðmótinu ChatGPT (þar er hægt að velja um GPT-3.5 og GPT-4) um hvort tiltekna setningar séu eðlilegt íslenskt mál og reynt þannig að fá aðgang að því sem við getum kallað málkunnáttu þess. Þetta má svo setja í samhengi við máltöku barna og athuga t.d. hvort frávik frá máli fullorðinna séu svipuð hjá GPT-4 og börnum.

3.3 ChatGPT (GPT-4) og íslenskan

Við höfum á undanförunum mánuðum reynt að átta okkur á íslenskugetu GPT-4 með því að senda margvíslegar fyrirspurnir í viðmótinu ChatGPT. Hér greinum við aðeins frá tveimur atriðum: annars vegar skilningi á spurningum þar sem aukafall var notað og hins vegar málfræðilegu samræmi innan nafnliða. Þetta gerum við til að draga fram mögulegan mun á málkunnáttu barna og málgetu mállíkana en þetta þarfnast mun meiri rannsókna. Við hefðum getað bent á fjölmörg dæmi um það þar sem það kom okkur á óvart hve mikil málgetan virtist vera en einnig ýmis dæmi sem við teljum líklegt að tíu ára börn (hvað þá fullorðnir) myndu ekki gera.

Við spurðum mállíkanið um *Ofsa* og áttum þar við skáldsögu Einars Kárasonar (EFS eru upphafsstafrir annars höfundar þessarar greinar og ChatGPT er spjallmennið sem er byggt á GPT-4).

3. EFS: Hvað geturðu sagt mér um skáldsöguna *Ofsa*?

ChatGPT: Ég þekki enga skáldsögu með nafnið *Ofsa*. Hins vegar er mögulegt að þú sért að leita að skáldsögunni "Ofsi" eftir íslenska rithöfundinn Stein Steinarr. Skáldsagan *Ofsi* var gefin út árið 1958 og er þekkt fyrir flókinn stíl, táknafræði og tilraunir með málið.

Ofsi fjallar um einstaklinginn Ljótu, sem þjáist af tilveru sinni, og baráttu hans við umheiminn, eigin sál og þau mælskuleg örlög sem hann þarf að takast á við. Sagan fer fram á Íslandi á síðari hluta 20. aldar og endurspeglar innri togstreitu og einhvers konar uppgjöf við samfélagið.

Skáldsagan hefur hlotið margvíslegar túlkunir og er talin eitt helsta verk Steinars. Hún er oft rakin til pósstmodernisma og dadaískrar listahreyfingar og er góð dæmi um hvernig íslensk skáldskapur þróast og breytist á miðri 20. öld.

Þetta er athyglisvert svar að mörgu leyti þótt hér verði einblínt á málfræðilega þætti, en benda má að svarið er gott dæmi um þau sannfærandi ósannindi og upplýsingaóreiðu sem spjallmenni geta skapað. Í svari ChatGPT er byrjað á því að taka titilinn eins og hann er skrifaður. Þetta kemur ekki fullkomlega á óvart enda eru titlar oft í nefnifalli, sbr. *Hefurðu lesið (bókina) Stríð og friður?* Hins vegar gerðist þetta líka þegar við spurðum um leikarana Sigga Sigurjóns og Ladda en ekki þegar við spurðum um Eddu Björgvins:

4. EFS: Þekkirðu leikarann Sigga Sigurjóns? Þekkirðu leikarann Ladda? Þekkirðu leikkonuna Eddu Björgvinsdóttur?

ChatGPT: Já, ég þekki þessa þjóðfræga leikara og leikkonu frá Íslandi:

1. Sigga Sigurjóns (Sigurjón Sighvatsson) er íslenskur leikari [...]
2. Ladda er líka leikari, en nafnið er ekki nógu skýrt til að segja meira um hann. [...]
3. Edda Björgvinsdóttir er einnig þekkt íslensk leikkona, þekkt fyrir hluti sinn í sjónvarpsþáttaröðum, kvikmyndum og leikhúsi á Íslandi. [...]

Það að ChatGPT túlki *Sigga Sigurjóns* og *Ladda* sem nefnifall (þegar þolfallið *leikarann* fer á undan) eru skýr frávik frá því sem við byggjumst við að heyra fullorðið fólk segja, jafnvel þótt það hefði ekki heyrt um þessa leikara (að því gefnu að það áttaði sig á því að þeir væru íslenskir eins og ChatGPT virðist gera).

Það væri spennandi að bera þetta saman við svör barna og við höfum raunar gert örlitla tilraun með það í huga. Við spurðum nefnilega einnig hvort ChatGPT hefði lesið *Ofsa*.

5. EFS: Hefurðu lesið *Ofsa*?

ChatGPT: "*Ofsa*" er skáldsaga eftir íslenska höfundinn Arnaldur Indriðason, sem kom út árið 2004. Bókin er hluti af röð skáldsagna sem fjalla um lögreglumanninn Erlendur Sveinsson. "*Ofsa*" skartar spennuþræði, þar sem Erlendur, Elínborg og Sigurður Óli reyna að leysa mál um morð sem gerðu ráð fyrir óvenjulegum og flóknum aðferðum.

Ég hef ekki "lesið" bókina á þann hátt sem manneskja myndi lesa, en ég hef aðgang að upplýsingum um bókina og get svarað spurningum um hana. Hafðu það í huga að ég er gervimælgri forrit og skilningur minn á bókum byggir á upplýsingum sem ég hef verið þjálfuður með, en ég skynja ekki skáldskap, menningu eða takt á sama hátt og manneskja myndi gera.

Aftur túlkar ChatGPT titilinn sem *Ofsa* en ekki *Ofsi*. Við spurðum rúmlega sjö ára barn (sem við köllum hér A) þessarar sömu spurningar.

6. EFS: A, hefur þú lesið *Ofsa*?

A: Hvað er það?

EFS: Hvað er hvað?

A: Hvað er þessi *Ofsi*?

Eins og sést á þessu samtali hefur barnið aldrei heyrt um *Ofsa* (og ekki er ljóst út frá þessu að það geri sér grein fyrir að þetta er titill) en það vefst ekki fyrir því að túlka *Ofsa* í spurningunni sem þolfall, enda segir barnið *Hvað er þessi Ofsi?*

Þegar barnamál er rannsakað er mjög oft lögð áhersla á það sem börn segja en einnig eru börn stundum beðin um að dæma setningar (þó getur þurft að laða slíka dóma fram á annan hátt en í hefðbundnum dómaprófum sem eru lögð fyrir fullorðna). Hvort tveggja getur verið mjög gagnlegt. Við höfum ekki eingöngu velt fyrir okkur málinu í svörum GPT-4 heldur biðjum við einnig mjög oft um dóma á mismunandi setningum. Það sem hér fer á eftir miðast bæði við það sem ChatGPT (GPT-4) hefur látið frá sér og dómapróf þar sem við spyrjum um tilteknar setningar.

Það er auðvitað ekki alltaf ljóst hvort sá skilningur sem við leggjum í að setning sé t.d. málfræðilega eðlileg sé sá sami þegar GPT-4 vinnur úr fyrirspurnum okkar. Við getum þó skoðað eftirfarandi dæmi úr *Setningum* (Höskuldur Þráinsson 2005:4, 10, 90, 552) en segja má að þau séu annaðhvort ótvírætt ótæk eða tæk (stjörnumerktar setningar eru ótækar en tækar setningar hafa enga merkingu).

7. Ég reyni það ekki.

8. *Ég reyni þess ekki.

9. María barði Harald.

10. *María Harald barði.

11. Átt þú enga bók eftir Laxness?

12. *Átt þú neina bók eftir Laxness?

13. Kennarinn hafði borðað kritina.

14. *Kennarinn hafði borðað krítinni.

Hér eru setningarnar settar upp sem pör þar sem fyrri setningin er tæk en sú síðari ótæk. Við spurðum ChatGPT um þessar setningar en settum þær ekki saman í pörum. Fyrst spurðum við um setningar (7), (10), (12) og (13) (í þessari röð) og síðan (14), (9), (11) og (8).

Við búumst ekki við miklum tilbrigðum í máli fólks varðandi þessar setningar – dómar Höskuldar eru í það minnsta í samræmi við máltilfinningu okkar. Í svörum sínum við spurningum okkar (*Geturðu sagt mér hvort eftirfarandi setningar séu málfræðilega eðlilegar í íslensku?*) talar ChatGPT um að tiltekin setning geti verið „málfræðilega rétt“, „málfræðilega órétt“ eða „ófullkomin“. ChatGPT telur allar tæku setningarnar (7), (9), (11) og (13) vera málfræðilega réttar og telur þrjár ótækar setningar af fjórum ekki málfræðilega réttar, (8), (10) og (14), en segir setninguna *Átt þú neina bók eftir Laxness?* málfræðilega rétta, öfugt við það sem við teljum.

Þetta litla sýnishorn gefur innsýn í það þegar ChatGPT er beðið um að dæma setningar. Þetta er vitaskuld ekki fullkomin leið; við vitum ekki almennilega við hvað ChatGPT miðar í svörum sínum (við vitum t.d. ekki hvort setningar sem spjallmennið telur tækar séu í samræmi við málkerfi

líkansins eða hvort þær séu í samræmi við þær vísbendingar sem felast í ílaginu) en við höfum einnig beðið um dóma á ýmsum setningum með öðru orðalagi og einnig spurt á ensku (t.d. *Are the following sentences grammatical in Icelandic?*).

Við snúum okkur núna að samræmi, sem er mjög ríkulegt í íslensku, alveg sérstaklega innan nafnliða. Þegar karlkynsnafnorð stendur í þolfalli eru ákvæðisorð þess innan nafnliðarins einnig í karlkyni og þolfalli. Þannig segjum við t.d. *Ég las skemmtilegan kafla* (en ekki **Ég las skemmtilegur kafla*). Þess vegna kemur það svolítið á óvart að sjá af og til í máli GPT-4 að ekki sé notað samræmi innan eins og sama nafnliðarins. Dæmi um slíkt eru *vegna kjarasamningsbundinna launahækkanir* (nafnorð í nefnifalli eða þolfalli en ákvæðisorð í eignarfalli) og *íslensk skáldskapur* (ákvæðisorð í kvenkyni sem stendur með karlkynsnafnorði). Því datt okkur í hug að kanna þetta aðeins betur:

15. EFS: Geturðu sagt mér hvort eftirfarandi setning sé eðlilegt mál?

María er góð kennari.

ChatGPT: Já, þessi setning er eðlileg og einföld á íslensku.

„María er góð kennari.“

Setningin gefur einfaldlega upplýsinguna að María sé dugleg eða áreiðanleg í kennslustörfum sínum.

Við spurðum jafnframt um setninguna *María er góður kennari* sem ChatGPT sagði ekki vera eðlilega. Við báðum um fallbeygingu orðsins *kennari* og þótt hún væri ekki alveg fullkomin var ljóst að þetta var karlkynsorð í meðförum ChatGPT (og svo sagði spjallmennið einnig að þetta væri karlkynsorð þegar spurt var sérstaklega út í kynið á *kennari*). Við vildum ekki eingöngu skoða málfræðilega dóma mállíkansins svo að við báðum það einnig – á ensku – að skrifa sögu um Mary sem væri talin „good teacher“ til þess að laða fram *góð/góður kennari* í málnotkun.

16. EFS: Could you write a story in Icelandic about Mary who is considered to be a good teacher? Later she becomes a doctor and is also considered to be a good doctor.

ChatGPT: Certainly! Here's a short story in Icelandic:

Mary: Frá Kennara til Læknis

Einu sinni var kona sem hét Mary. Hún var kennari í grunnskóla og ávallt mjög vinsæl meðal nemendanna og foreldra þeirra. Mary var þekkt fyrir að vera góð kennari. [...]

17. EFS: Could you write a story in Icelandic about Mary who is considered to be a good teacher?

ChatGPT: María var talin vera góður kennari. [...]

Eins og sést í (16) og (17) höfum við bæði fengið sögur frá ChatGPT þar sem María (eða Mary) er sögð vera „góð kennari“ og þar sem hún er „góður kennari“.

Í nafnliðnum *góð kennari* felast skýr frávik frá máli fullorðinna jafnvel þótt við segjum *María er góð* og jafnvel þótt við gætum sagt um kvenkyns kennara: *Nýi kennarinn er góð* (sbr. umræðu hjá t.d. Önnu Helgadóttur 2011, Guðrúnu Þórhallsdóttur 2015, Einari Frey Sigurðssyni 2017 og Einari Frey Sigurðssyni o.fl. 2022). Dæmið er sérstaklega áhugavert vegna þess að það dregur mögulega fram grundvallarmun á málkerfi tölva og manna þar sem tölva miða meira við línulega yfirborðsröð orða til þess að ákverða tengsl þeirra á milli á meðan þekkt er að mannlegt mál einkennist fyrst og fremst af stigveldisskipulagi (sjá einnig t.d. Þórhall Eyþórsson 2023).

Þessi sýnishorn um íslenskuvirkni ChatGPT eru áhugaverð en erfitt er draga ályktanir um mun á máli og máltöku barna og tölva út frá þessu þar sem við vitum ekki hvaða íslenska leynist í þjálfunargögnunum. Hugsanlegt er að þar sé frekar lítil íslenska og þar af jafnvel slatti af mjög illa vélþýddum textum.

4. Lokaorð

Út frá ofangreindri umfjöllun er ljóst að fyrst og fremst er aragrúa spurninga enn ósvarað um annars vegar getu myndandi gervigreindar og stórra mállíkana og hins vegar gildi þeirrar getu, bæði fyrir samfélagið sem heild og fyrir kenningar um eðli manlegs máls. Alþjóðleg umræða um stór mállíkön er lituð af enskuskekku og í því samhengi er mikilvægt að afla upplýsinga um virkni stórra mállíkana í smærri tungumálum. Með slíkum rannsóknum skýrist hvers eðlis kapphlaupið við ensku er, svo sem hvort stór mállíkön verði nothæf í íslensku málsamfélagi, en einnig skapast mikilvæg þekking á virkni og eðli slíkra mállíkana almennt. Sú þekking skiptir sköpum

í umræðunni um mögulega nýtingu á gervigreind í samfélaginu öllu auk þess sem hún er orðin grundvallaratriði í málvísindakenningum. Áhugavert verður að fylgjast með þróun og framgangi mállíkana sem eru sérþjálfuð á íslensku og þar sem upplýsingar um þjálfunargögnin liggja fyrir.

Umfjöllun okkar gefur aðeins takmarkaða innsýn í það hvers eðlis málvísindalegar rannsóknir á virkni stórra mállíkana í íslensku gætu verið auk þess sem komið var inn á mögulegt mikilvægi þeirra. Okkur þykir þó ljóst, áður en lengra er haldið í slíkum rannsóknum, að samfélagsleg umræða þurfi að eiga sér stað um ýmis siðferðisleg álitamál í notkun stórra mállíkana og myndandi gervigreindar.

Heimildaskrá

- Anna Helgadóttir. 2011. *Notkun málfræðilegra kynja í máli ungs fólks. Rannsókn á kynjanotkun í íslensku máli*. MA-ritgerð, Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Atari, Mohammad, Mona J. Xue, Peter S. Park, Damián E. Blasi og Joseph Henrich. 2023. Which humans? Handrit, <https://doi.org/10.31234/osf.io/5b26t>.
- Bender, Emily M., og Batya Friedman. 2018. Data statements for natural language processing: Toward mitigating system bias and enabling better science. *Transactions of the Association for Computational Linguistics* 6:587–604.
- Bender, Emily M., og Alex Hanna. 2023. AI causes real harm. Let's focus on that over the end-of-humanity hype. *Scientific American*, 12. ágúst. <https://www.scientificamerican.com/article/we-need-to-focus-on-ais-real-harms-not-imaginary-existential-risks/>.
- Bender, Emily M., og Alexander Koller. 2020. Climbing towards NLU: On meaning, form, and understanding in the age of data. *Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, bls. 5185–5198. Association for Computational Linguistics, Online. <https://aclanthology.org/2020.acl-main.463>.
- Bender, Emily M., Timnit Gebru, Angelina McMillan-Major og Shmargaret Shmitchell. 2021. On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? FAccT'21: *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, bls. 610–623. Association for Computing Machinery, New York, NY.
- Berko, Jean. 1958. The child's learning of English morphology. *WORD* 14:150–177.
- Chomsky, Noam. 1981. *Lectures on Government and Binding*. Foris, Dordrecht.
- Chomsky, Noam, Ian Roberts og Jeffrey Watumull. 2023. The false promise of ChatGPT. *New York Times*, 8. mars. <https://www.nytimes.com/2023/03/08/opinion/noam-chomsky-chatgpt-ai.html>.
- Einar Freyr Sigurðsson. 2017. *Deriving Case, Agreement and Voice Phenomena in Syntax*. Doktorsritgerð, University of Pennsylvania.
- Einar Freyr Sigurðsson, Finnur Ágúst Ingimundarson og Matthew Whelpton. 2022. Samræmi við hulin nafnorð. *Orð og tunga* 24:21–56.
- Eiríkur Rögnvaldsson. 2016. Um utanaðkomandi aðstæður íslenskrar málþróunar. *Skírnir* 190:17–31.
- Eiríkur Rögnvaldsson, Kristín M. Jóhannsdóttir, Sigrún Helgadóttir og Steinþór Steingrímsson. 2012. *Íslensk tunga á stafrænni öld / The Icelandic Language in the Digital Age*. META-NET White Paper Series, Springer, Berlín.
- Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. The University of Chicago Press, Chicago, IL.
- Goldberg, Adele E. 2006. *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford University Press, Oxford.
- Goldberg, Adele E. 2019. *Explain Me This: Creativity, Competition, and the Partial Productivity of Constructions*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Guðrún Þórhallsdóttir. 2015. Gender agreement in 19th- and 20th-century Icelandic. Jürg Fleischer, Elisabeth Rieken og Paul Widmar (ritstj.): *Agreement from a Diachronic Perspective*, bls. 267–286. Mouton de Gruyter, Berlín.
- Höskuldur Þráinsson. 2005. *Setningar. Handbók um setningafræði*. Íslensk tunga III. Meðhöfundar: Eiríkur Rögnvaldsson, Jóhannes Gísli Jónsson, Sigríður Magnúsdóttir, Sigríður Sigurjónsdóttir og Þórunn Blöndal. Almenna bókafélagið, Reykjavík.

- Iris Edda Nowenstein og Sigríður Sigurjónsdóttir. 2021. Stafrænt málsambýli íslensku og ensku. Áhrif ensks ílags og málnotkunar á málfærni íslenskra barna. *Ritið* 21(3):11–56.
- Jóhanna Barðdal, Þórhallur Eypórsson og Tonya Kim Dewey. 2019. The alternating predicate puzzle: DAT-NOM vs. NOM-DAT in Icelandic and German. *Constructions and Frames* 11:107–170.
- Katzir, Roni. 2023. Why large language models are poor theories of human linguistic cognition. A reply to Piantadosi (2023). Handrit, <https://lingbuzz.net/lingbuzz/007190>.
- Kidd, Celeste, og Abeba Birhane. 2023. How AI can distort human beliefs: Models can convey biases and false information to users. *Science* 380(6651):1222–1223. <https://doi.org/10.1126/science.adi0248>.
- Kodner, Jordan, Spencer Caplan og Charles Yang. 2022. Another model not for the learning of language. *PNAS* 119(29):e2204664119. <https://doi.org/10.1073/pnas.2204664119>.
- Linzen, Tal. 2023. What, if anything, can large language models teach us about human language acquisition? Handrit.
- Lucchi, Nicola. 2023. ChatGPT: A case study on copyright challenges for generative artificial intelligence systems. *European Journal of Risk Regulation*. <https://doi.org/10.1017/err.2023.59>.
- Marcus, Gary. 2022. A few words about bullshit. How MetaAI's Galactica just jumped the shark. *Marcus on AI*, 16. nóvember. <https://garymarcus.substack.com/p/a-few-words-about-bullshit>.
- Marcus, Gary. 2023. Inside the heart of ChatGPT's darkness. Nightmare on LLM Street. *Marcus on AI*, 11. febrúar. <https://garymarcus.substack.com/p/inside-the-heart-of-chatgpts-darkness>.
- Miðeind. 2023. Miðeind í samstarfi við OpenAI um GPT-4. 14. mars. <https://mideind.is/frettir.html>.
- OpenAI. 2023. How Iceland is using GPT-4 to preserve its language. 14. mars. <https://openai.com/customer-stories/government-of-iceland>.
- Perrigo, Billy. 2023. Exclusive: OpenAI used Kenyan workers on less than \$2 per hour to make ChatGPT less toxic. *TIME*, 18. janúar. <https://time.com/6247678/openai-chatgpt-kenya-workers/>.
- Piantadosi, Steven T. 2023. Modern language models refute Chomsky's approach to language. Handrit, <https://lingbuzz.net/lingbuzz/007180>.
- Ross, John Robert. 1967. *Constraints on Variables in Syntax*. Doktorsritgerð, Massachusetts Institute of Technology.
- RÚV.is = Ísak Gabriel Regal. 2023. Guðfaðir gervigreindar hættir hjá Google og varar við framþróun tækninnar. *RÚV.is*, 2. maí. <https://www.ruv.is/frettir/erlent/2023-05-02-gudfadir-gervigreindar-haettir-hja-google-og-varar-vid-framthroun-taekninnar>.
- Samtök atvinnulífsins. 2018. Almennarómur bjargar íslenskunni frá stafrænum dauða. 27. ágúst. <https://www.sa.is/frettatengt/frettir/almannaromur-bjargar-islenskunni-fra-stafrænum-dauða>.
- Sigríður Sigurjónsdóttir. 2013. Máltaka barna og meðfæddur málhæfileiki. Höskuldur Þráinsson og Matthew Whelpton (ritstj.): *Chomsky: Mál, sál og samfélag*, bls. 107–127. Hugvísindastofnun og Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Warstadt, Alex, og Samuel R. Bowman. 2023. What artificial neural networks can tell us about human language acquisition. Shalom Lappin og Jean-Philippe Bernardy (ritstj.): *Algebraic Structures in Natural Language*, bls. 17–59. CRC Press, Boca Raton, FL.
- Warstadt, Alex, Leshem Choshen, Aaron Mueller, Ethan Wilcox, Adina Williams og Chengxu Zhuang. 2023. Call for papers – The BabyLM Challenge: Sample-efficient pretraining on a developmentally plausible corpus. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2301.11796>.
- Weil, Elizabeth. 2023. You are not a parrot. *New York*, 1. mars. <https://nymag.com/intelligencer/article/ai-artificial-intelligence-chatbots-emily-m-bender.html>.
- Weissweiler, Leonie, Valentin Hofmann, Anjali Kantharuban, Anna Cai, Ritam Dutt, Amey Hengle, Anubha Kabra, Atharva Kulkarni, Abhishek Vijayakumar, Haofei Yu, Hinrich Schütze, Kemal Oflazer og David R. Mortensen. 2023. Counting the bugs in ChatGPT's wugs: A multilingual investigation into the morphological capabilities of a large language model. Handrit, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2310.15113>.
- Yang, Yuan, og Steven T. Piantadosi. 2022. One model for the learning of language. *PNAS* 119(5):e2021865119. <https://doi.org/10.1073/pnas.2021865119>.
- Þórhallur Eypórsson. 2013. Málmyndun, málkunnátta og algildismálfræði. Höskuldur Þráinsson og Matthew Whelpton (ritstj.): *Chomsky: Mál, sál og samfélag*, bls. 149–171. Hugvísindastofnun og Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Þórhallur Eypórsson. 2023. Chomsky og spjallmennið. *Morgunblaðið*, 25. mars, bls. 28.

Málfregnir vefrit

1. tölublað, 21. árgangur – nóvember 2023

Útgefandi: Íslensk málnefnd

Ritstjóri: Ágústa Þorbergsdóttir

Veffang: islenskan.is – vefur Íslenskrar málnefndar

ISSN : 1011-5889

ÍSLENSK MÁLNEFND